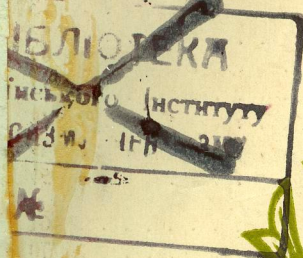

~~K6561~~

П74489

ПЛУТ

ТРАВЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ

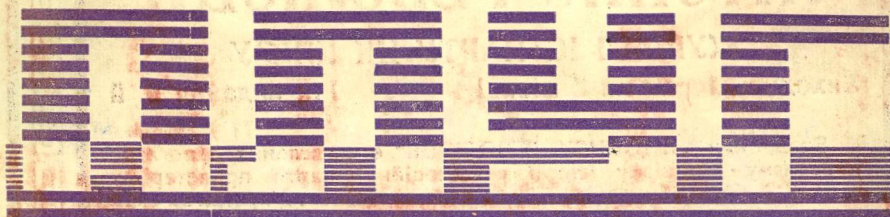
1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ЧИТАЙТЕ

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ
М І С Я Ч Н И К

ОРГАН СПІЛКИ СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“
(виходить замість „Плужанина“)

ЗА РЕДАКЦІЄЮ: А. ГОЛОВКА,
В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА, Т. СТЕПОВОГО.

Додатки до журналу „ПЛУГ“
(за окрему плату):

1) 12 книжок (по одній книжці
на місяць) з серії видавництва
„Плужанин“ „Весела книжка“ —
1 крб. (замість 1 крб. 80 коп. за
номіналом).

2) Альманах „ПЛУГ“, частина 4,
що вийде в 1928 р., розміром
15 друк. аркушів — 1 крб. 50 коп.
(замість 2 крб. 50 коп. за номі-
налом).

Ці пільгові умови на додатки
встановлюється лише для річ-
них передплатників.

Журнал на рік з усіма додатками
коштує 7 крб. Річні передплат-
ники на журнал та всі додатки
одержують розстрочку у вне-
сенні передплати: підчас замо-
влення вносять 4 крб. і до
1 травня решту — 3 крб.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На 1 рік . . . . 4 крб. 50 коп.
„ 6 міс. . . . 2 крб. 30 коп.
„ 3 міс. . . . 1 крб. 35 коп.
„ 1 міс. . . . — крб. 45 коп.

Окреме число в роздрібному продажі — 50 к.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ ДЛЯ
ЛИСТУВАННЯ В СПРАВАХ
РУКОПИСІВ ТО - ЩО:
м. Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:

Головна к-ра Періодсектору ДВУ
(м. Харків, Сергіївська площа, Москов-
ські ряди, № 11), уповноважені
Періодсектору скрізь по Україні. Пош-
тово - телеграфні контори та листоноші.

№ 2 р. 2

Зміст № 2

	Стор.
С. Божко. Сполохи — роман	3
М. Хмарка. Пам'яті Коцюбинського — поезія	33
М. Дієв. Зіна — образок	34
Г. Орлівна. Смерть Кутузики — оповідання	44
А. Клин. Рибалки — поезія	48
А. Панів. Із циклу „Білорусь“ — поезії	49
Ю. Будяк. Вниз по Дніпру — нарис (закінчення)	51
І. Капустянський. О. Вишня, як фейлетоніст	61
І. Айзеншток. Поетична творчість Ів. Манжури	70
Бібліографія. П. Голота. „Будні“, Дм. Фальківський. „На пожарищі“, „Красная новь“, „Новый мир“ №№ 1, 2, 3 за 1928 р	80
Хроніка	84

До читачів і передплатників

Передплатникам, що передплатили журнал з додатками, розіслана була з четвертим (квітневим) числом журналу книжка з серії „Весела книжка“ в - ва „Плужанин“ В. Чечвянський — „Ех, товариші“.

При цьому числі розсилається додаток — книжка з тієї ж серії: Антоша Ко — „Полотняні дзвони“.

~~К 6561~~

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

1933.

ПЛУГ

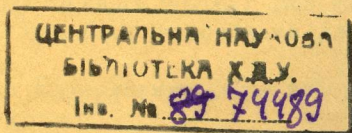

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

— А. ГОЛОВКА, В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА і Т. СТЕПОВОГО

РІК ЧЕТВЕРТИЙ

1928

ТРАВЕНЬ — ЧЕРВЕНЬ

№ 5—6

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

59

[89179 (05), „1928“]

Читачу! Просимо, прочитавши це
число журналу, повідомити нас про
свої вражіння на адресу: Харків, вул.
К. Лібкнехта, 31, „ПЛУГ“

СПОЛОХИ

Роман

(Продовження)

С. Божко

ВЕСНОЮ

Генріх Едуардович Найман цілу годину, вже втретє перечитує листа від Аполона Михайловича. Йому він страшенно не подобається. Та й відки це повелось? Живе десь собі панич за кордоном, творить міжнародню політику, і раптом — бух! — цілий агроном. Генріх Едуардович бере робочу книгу й підраховує. На весну 1904 року посіву передбачається: 300 десятин ячменю, 100 десятин білоколосої пшениці, 100 десятин вівса, 70 десятин сіяних трав, 300 десятин чорного пару і 300 десятин уже посіяно озимини. Все прекрасно. Все одне до одного припасоване. А тут тобі маєш — лист! І це категоричне: „весь засівний лан розбити надвоє: білоколосу пшеницю та овес. Крім цих культур, нічого не сіяти. Варто було б іще з осені замість пшениці посіяти жито — житний хліб найбільше споживають в армії. Але дарма — по лазаретах багато буде ранених, а туди й пшениця піде. Мені, як дипломатові, незручно вести листування, а тому даю адресу. На цю адресу й напишіть до самарської фірми поставщиків хліба на Далекий Схід. Умовтеся за ціну, і їм можна буде все запродати“.

— Гм! Легко сказати. 870 десятин ранньої культури. А що ж буде в жнива? Ну, з вівсом, то сяс — так справимось, а як сипне пшениця? — І знову хмурить чоло Генріх Едуардович, перечитуючи вчетверте листа від молодого графа з-за кордону. Далі обома руками б'є себе по колінах і підводиться. — Ах, що буде, те й буде! Я не винен... Гаразд. Це на один рік, а далі? Та це ж руйнація цілої системи! Невже війна буде кілька років? Та хай буде так, як пише граф.

— До вас можна зайти?

— Прошу. Коли ви вже звикнете заходити, не питаючись? Це ж не спальня, а робочий кабінет.

Люба зашарилає і закусилла нижню губу.

— З якого це часу ви, Генріхе Едуардовичу, стали такий цинік? Здається, я не даю вам на це ніякого права.

— Ну, годі, годі! — говорить Найман. — Ви, взагалі, нікому ніяких прав не даєте. Як же ваша школа? Все сієте „разумное, доброе, вечное“? Ото ж я бачу, що біля монополки де далі більше п'яниць валяється. Ех, діти, діти!

— Генріхе Едуардовичу, я до вас у маленькій справі.

— А що саме?

— Бачте, одна людина...

— Роду?

— Ну, хай чоловічого — яка ріжниця...
— На зріст високий, блондин?
— А хоч би й високий, хоч би й блондин, то що?..
— Нічого, нічого, — сміється Генріх Едуардович. — Чого тому поповичу від мене треба?

— Кость Калістратович безробітний і прохав запитати, чи немає в вас якоїсь технічної конторської роботи для нього?

— Гм... Робота є — в мене ж конторщика немає. А він що — з „вічних студентів“?

— Чого ви такі колючі? А хоч би й вічний студент. Та ж він не проситься за агронома, а просто собі роботу, конторську, — хвилюється Люба.

— Ну, вже розумію, розумію. Так скажіть своєму лицареві, що, коли він кине оті дурниці із школами та сільськими сходами, то стане в мене за конторщика.

— Ви це говорите серйозно? — запитує Люба. — Бо я так і перекажу.

— Цілком серйозно. Так і переказуйте.

Люба повертається йти. Береться за ручку дверей, а тоді нерішуче:

— У вас можна ще одне запитати, Генріхе Едуардовичу?

— А що там іще?

Люба вся червоніє і на очі навертаються сльози.

— Ну, ну, кажіть. Чого ж ви спинились? Я вас слухаю.

— Ет! Та що там говорити! — І Люба причинила за собою двері.

— Що за знак? — думає собі Генріх Едуардович. — Маєш іще один сюрприз. Це дегенероване дворянство зовсім сьогодні збожеволіло. Чого доброго ще Любов Іванівна захочуть ультиматум поставити... Цікаво, чого їй від мене треба?

Генріх устає з-за столу й виходить із кабінету. В покоях тихо. Пройшов до Уляниної кімнати, але її немає, — певно десь по господарству нишпорить. Хотів уже йти назад. Але круго повернувся й пішов до Любиної кімнати.

— Увійдіть, — стиха відповіла Любов Іванівна на легенький стук Генріха.

Люба лежить на канапі, затуливши обличчя книжкою і не підводиться. Генріх мовчки увійшов і, не питаючи дозволу, сів. Та й чого він має питатися. Що це ще за порядок? Якось безпритульна дівчинка, уламок миршавого дворянського роду, почне ще вказувати йому, управителеві багатого маєтку, і давати лекції „хорошого тону“.

— Я вас слухаю, — після короткої мовчанки говорить Генріх Едуардович. — Кажіть но, що маєте?..

Люба відхиляє книжку і червоними від сліз очима дивиться в стелю.

— Я не знаю, що говорити. Я не бачу нікого винного. Але вона була така хороша, така чесна й добра жінка, а тепер...

— Що тепер?.. А тепер нечесна? А тепер, скажете, розкрадає господарське майно?

— Ах, ні, не те, зовсім не те, Генріхе Едуардовичу. Я не про господарство кажу. Ну, а де ж таки водиться, щоб жінка біла коровника, конюха. Вчора воловиків хлопець вибіг заплаканий із сараю.

— А ви питали, чого той воловиків хлопець був у сараї?.. Вам байдуже, що в білої водовозової кобили з хвоста через того хлопця одна ріпиця залишилася.

— Навіщо мені ваша біла кобила? — кривиться Люба.

— Отой ваш нещасний хлоп'яга висмикав увесь хвіст та й одніс сільським хлопцям за махорку... І коли вже ви покинете свою філантропію. Ідіть уже на село та читайте в „домі трезвости“ лекції, — насмішувато додав Генріх Едуардович.

Люба підвелася і сіла на канапі.

— Чого ви глузуєте? Як вам не соромно? Джентльмен! Мені це господарство таке саме рідне, як і вам. А то поїду до тітки і не побачите більш.— І Люба примхливо кривить губи.

— А що їй?— думає Генріх Едуардович.— Візьме здуру й поїде в Москву, розляпає своїм тіткам, а ті дядькам— і пиши пропало.

— Ну, не сердьтесь. Чого ж ви, як дитина? Я жартую,— і Генріх Едуардович бере Любу за руку.

Люба опускає вії, а рука в Генріха Едуардовича така сильна й тепла. Це ж цими руками він бере що ночі за дужий стан Уляну. Люба мовчить і тільки груди починають часто здійматися. А перед очима— Уляна, така рожева й соковита. Сьогодні увійшла,— ще Люба спала, і так просто, немов хвалилась про яку дрібницю:

— А знаєте, панночко, вже минув місяць, а в мене немає цвіту.

Любу обдало жаром і ось пів-дня трясє, як у лихоманці.

Уляна завагітніла. Вона родить від цього здорового та дужого німця дитину. Це буде щось надзвичайне. Уляна така пишна з смолистим волоссям, а він білявий. У неї чорні, як терен, очі, а в нього сині.

Перебігає це по худенькому тілові, б'є у скронях, коле в серце, а рука Генріха Едуардовича все дужче тисне Любині руки. По гарячих щоках щось ще тепліше покотилось вниз, і Люба чує, як Найман важко сідає поруч.

— Ви плачете?— чує Люба і піднімає вії. Тоді саме перед її очима нахилиється рожеве обличчя Генріха:

— Ну чого ж вам? Що вам боляче? Не плачте. Я вас образив. Не гнівайтесь,— говорить лагідно-ласкаво Найман.

Люба немічно хилиться в бік Генріха Едуардовича.

— Я нікуди не поїду,— шепоче вона ледве чутно вогкими устами.— Мені й тут добре. Ви обое хороші. Ви такий дужий і гарний господар. Ви такі й батьком будете? Ви любитимете свою дитину?

Генріх Едуардович раптом устає:

— Яку дитину? Про що ви говорите?

Тоді Люба падає на канапу, нахилиється вниз, ховає лице і тільки сухенькі плечі часто здригаються. Найман дивиться поверх Люби у вікно і мовчки кусає губу:— Ага. Так! Ця дівчинка втручається навіть у його інтимні справи. Бач, відки ця філантропія й турботи про воловичиного хлопця. А чому б їй і не цікавитись: вона ж жінка, і напевно чує, як кожної ночі відхиляються двері Генріхової опочивальні, і як цокає замок у дверях Уляниної. Найманові стає боляче за цю убогу дворянку, що вибита з колії свого стану, примушена тратити літа отут у степах і турбуватись про хлопчика якоїсь воловички. Очі Генріха Едуардовича опускаються вниз, на мить зупиняються на розкуйовдженій зачісці Любови Івановни. Вона вже не плаче, а тільки дрібнонько часто дихає.

— Ну, не плачте,— і Генріх сідає знову коло Люби. Дужа рука торкається її лівого плеча і мимоволі обертає заплакане лице догори.

— Вам боляче, що я буду батьком? А чому б мені й не бути? Я ж жива людина. Я працюю день і ніч у чужому господарстві. Хтось десь сидить і через закордонні банки дістає гроші, а мені не можна дозволити собі те, що не забороняється навіть моему воловичкові, на що має право і Свирид, і прикащик Петро. Це ж так звичайно.

— Ні, не звичайно,— говорить Люба й дивиться в стелю.— Це не так просто, як вам здається. Уляна вам не рівня. Вона була така хороша, поки не знала вас. А тепер це якась звірюка. Ви зламали її чисту, святую натуру.

— Що я зламав? Вона ж не була дівчиною. Хіба те, що я, фактичний володар цього маєтку, став жити з жінкою вашого батькового чабана, що зробив із простої сільської молодичі господиню цілого маєтку?

— Ви з чесною і хорошою жінкою зробили звіря. Ви збудили в ній...

— Ах, облиште! Нічого я в ній не збудив. Вона була вже чабанова жінка.

У двері хтось постукав.

— Хто там?— підвівся Найман.

— Пан Смердинський хоче бачити Генріха Едуардовича,— почувся голос покоївки.

Із-за Червоної гори виглянуло сонце. Уляна вийшла на веранду і крізь віти ще голих дерев дивилась, як воно, спочатку вузенькою скибкою, а далі й усім своїм колом викотилось із за шпиль. Віти на бузку зарясніли бруньками, що ось-ось розів'ються. Уляна потягла пальцями по віточці, розтерла в жменях бруньки і прихилилась лицем до долонь. Розім'яті бруньки пахнуть зеленню. Уляна довго втягає ці пахощі в повні груди, іще раз тисне в обох жменях пом'яті зелені пелюсточки і поволі бере одну по одній на язик. Вони гіркі. А Улянці хочеться кислого.

— Так, так. Це на молоде. Казати чи не казати Генріхові Едуардовичу?— І Уляна схиляється на поруччя веранди. Так. Вона йому скаже. Та й що ж тут дивного? Він мусить це й сам знати. Але що потім? Уляна тре чоло, проводить рукою по гарячій щоці і мацає за пухкий кінчик вуха. А лице їй іще дужче зашарілося. Він, Генріх Едуардович, цілуючи розкішну Уляну, дуже часто цілує, ласкаво дрібненько оцей кінчик вуха і зве його іноді „ведмежим вушком“. Воно й справді вкрито невеличким пушком, немов листя степової трави, що зветься „ведмеже вушко“.

По той бік будинку зарипів на чорному дворі журавель — це воловичка тягне воду.— Ах, ця огидна баба! Вона кожного дня сичить гадюкою й плює в слід, де проходить молода економка. І, дуже часто, доглядаючи господарства і стикаючись із воловичкою, Уляна бачить, які злі вогники миготять у її насмішкливо-примружених очах, хоч сама вона й низенько їй уклоняється.

— Бігай, бігай,— говорить цей вогник Улянці.— Не одна думала господарювати та пішла під Чорний дуб.

Так що-дня. Та спочатку лише воловичка, а потім і Свиридова Ониська, а далі й куховарка на чорній кухні запитала:

— Чи правда, Сергієвно, що кажуть люди?..— і не доказала.

Але Улянці й цього досить. Вона знає, що правда. Знають це всі, та мовчать. А це Уляну ще дужче сердить. Хай би говорили. Хай би глузували та вголос. Але ж ні. Вони балакають нишком і на чорній кухні, і в коровнику, і в казармі. Тільки баба Марина стара птичниця, говорить щирю правду. А що скаже вона сьогодні?..

Уляна раптом сходить по веранді вниз, обходить навколо будинку й іде аж у найдавший куток двору, на пташарню.

Баба Марина вже посипала курям, гусям та індикам і порається біля грубки із своїм мідяним чайником.

— Сідайте, Сергієвно. Спасибі, що не дураетесь старої. Що гарненького маєте сказати?

Уляна мовчки сідає на стілець і дивиться прямо в ласкаві очі баби Марини. А вони сховалися під колись чорними, а тепер сивими бровами, світяться материнською ласкою і та ласка, як промені, розходить по її дрібних зморшках навколо очей. І все лице у баби Марини стає тепле й привітне.

Так. Сьогодні Уляна їй скаже. Але чи гарною здається їй ця новина? Гарна, чи погана, а казати треба. Може, як би жива ще була покійна Улянина мати, Уляна сьогодні поїхала б до неї в Зачепилівку і попросила б поради. Та рідної неньки немає...

— Я, бабусю, не знаю,— говорить Уляна.— І голос її до того рівний і спокійний, дріжить.— Не знаю бабусю, чи гарна це новина, чи погана, та нема де дітись. Мушу похвалитись.

Баба Марина підводиться від низенької грубки і складає руки на животі.

— Кажіть Сергієвно, будемо слухати.

— Я завагітніла,— коротко говорить Уляна і мие в руках хвартух.— Що мені, бабусю, робити? Я боюся, що пан...

— Не прожене, голубонько, тебе. Не бійся. Це не Іван Петрович. Любить він тебе, серденько...

— А ви звідки знаєте, бабусю?

— Ой, не питай, голубонько. Чи хто інший, а я вже тих панів знаю краще, ніж сама себе. Не такий наш пан, щоб людей губити.

— Але ж він і не одружиться зі мною. А що люди казатимуть? Та мені життя не дадуть. Усі тюкатимуть. А що буде з дитиною? Кожне взиватиме „байстрам“.

— А пан про це знає? Що він каже?

— Ні. Пан не знає.

— А до того ти йому нічого не казала? Вже ж ви щось говорили з ним про це? Що він тоді казав? Уже ж мав він якісь думки?

— Я в нього не питала. Але мені здається, що пан справді хороший— говорить Уляна і надійно зводить очі на стелю.— Я ж його, бабусю, так любила! Він мені подобався здавна. Ще коли я була на чабарні, а він до нас заїздив, так я й душі не чула. А потім і в покоях, як зустрінусь, бувало, так у мене тіло й мліє. Він мене ніколи не дурив. А те, що я робила, мені здається, так і повинно було бути. І тому, що він мені вірить, що доручив мені ключі від усього майна, я йому ще дуже вірила,— до сьогодні мені було все однаково, Але-ж... економка— не жінка.

Баба Марина нахилиється і втирається своїм хвартухом, а потім підходить до Уляни й сідає поруч.

— Бачиш, голубочко, я й сама добре знаю, що пан на тобі не оженився, що найде собі десь іншу жінку— багату, з великим приданим, може й цілий маєток із жінкою собі залучить. Ото ж і не думай і не гадай, щоб бути йому жінкою. А про дитину ти йому скажи. Розкажи все. А потім і дивись. Мені, здається, що тебе пан любить, і навіть, коли оженився, любитиме.

— Хіба любитиме?— перебиває Уляна.— А що ж скаже тоді його жінка?

— Ех, дитино моя, бог знає, яка в нього жінка буде. А я знаю, як була жінка в Івана Петровича...— зідхнула баба Марина і замовкла.

— Ну, кажіть-же, кажіть!— заохочувала Уляна.

— Давно це, серце, було. Я була молода та гарна, ще молодша за тебе була. Іван Петрович, хай царствує, ще був молодий парубок і жив у свого батька. Приїздив він до нього із столиці, а я була в покоях. Батько покійного пана дуже любив і хотів його вчити, та Іван Петрович не захотів і після столичної служби оселився дома. Хутір їхній від міста далеко, молодому паничеві сумно, ось і почав він із дівчатами жартувати. То ту зачепить, то іншу, а мене все якось обходить. Я спочатку боялась а потім аж сердитися стала: думаю, невже, я гірша за інших дівчат? І одного разу я його сама зачепила... Боже, який він замолоду був хороший!..

Зачепила на свою голову, та й стала так, як оце ти зараз. А старий пан оженив Івана Петровича на убогій дворянці.

— То була мати Любови Івановни? — перебила Уляна.

— Так, так. Точнісінько така, як Люба. Така й худенька і, боже, добра душа була. Так я, коли зайшла, та й призналася мсłodій пані. Я так боялася, думала — проженуть. А вона тільки гірко посміхнулася, покликала Івана Петровича та похитала головою. Не знаю, вже що вони там балакали, бо мені сказали вийти з кімнати, але Іван Петрович із того часу мені наперекір і слова не сказав. А скільки він після того дівчат із розуму звів!..

— Але ж наш пан іще не жонатий. Та тоді не такі й порядки були. Хіба тоді така челядь була, як тепер?

— Так і я ж не така була, як ти. Я була кріпачка. А ти ж хазяйська дочка й економка. Ти ж у нас господиня всього маєтку. І що тобі до того, що казатиме дурна воловичка, чи ще якась приблуда з панської економії? Тільки скажи, голубко, панові. А тоді приходь до мене.

— Гаразд, бабусю, я йому скажу.

Тільки протряхне земля і на полі жаворонок задзвенить, по шляхах від вузлових станцій у степи сунуть заробітчани. Ідуть парами, невеличкими гуртками і великими ватагами. Місяць босими посинілими від холоду ногами ще не нагріту весняним сонцем землю. Жене їх з далекої півночі, з убогого заходу недоля та злидні. Де хто наймається „по звичці“, де кого віддають у найми всією громадою за несплачені податки, а де хто йде з дому, бо зайві руки у своєму господарстві. А всі вони вкупі на весну збираються по пристанях великих річок по таких вокзалах, як Лозова, Знаменка, Ново-Українка. Бірзула, по станицях Донщини та Кубані, по таких селах, як от Барвінкове, Кахівка та інші. Це — ринки продажу — найму заробітчаної сили. Зазнають заробітчани лиха, доки доберуться до цих розподільників наймитських рук. Попроїдають у дорозі гроші, наберуться нужі по вагонах та пароплавах, і на місці прибудуть знесилені й хворі.

За ватажків — старі та бувалі заробітчани, що не раз кидали рідне село та йшли в степи, що не один раз сходили Херсонщину і Таврію, Катеринославщину і Донщину та Басарабію. Ці бувалі дядьки знають на пам'ять, де відбуваються ярмарки на Тройцю, на весняного Миколу, Теплоного Олексу та інші весняні свята. І туди — на ярмаркові майдани, де продається різний крам, коні та рогата худоба, несуть свої руки і заробітчани.

Ярмарок у Геренаші буває двічі на рік: на Маковія та на Благовіщення. Цієї весни, як і завжди, на Геренашівському майдані — величезний ярмарок. Тільки не багато купують весною ярмаркові люди різного краму. Не виїздить на ярмарок уся округа, щоб, продавши хліб, накупити одержі та взуття, набрати на ссрочки та штани чи подбати про придане для молодих дочок, як восени. Весною зовсім інші думки та міркування хліборобські. Кожен поспішає перед сівбою придбати тягло, сяку-таку шкапину, де хто зерна на посів. Ось чому Благовіщенський ярмарок найбільше сповнений худобою. Вигодувавши коней та бичків, стягають їх селяни з усієї округи до Геренашу, а інші на третій день розвозять їх відти по своїх господарствах, щоб через тиждень — два упрягти в сівбу.

На самому кінці майдану, аж там, де він виходить у чисте поле, довгі дощані землянки — бараки. Кілька тому років по степовій Україні пройшла холера. В оцих бараках, спеціально на той час збудованих,

конали що дня десятки й сотні людей і мабуть тому, що кожна дошка з бараку нагадувала про десятки й сотні смертей, цих бараків і досі не розтягли на паливо. Тепер по них цілий рік кубляться собаки, а безпритульні чужинці — „босяки“ та розпутні жінки справляють любов по брудних закутках. А на Благовіщення бараки сповнюються заробітчанами. Вони приходять сюди ще за тиждень до ярмарку, сновигають по базарі, розпитують про панів, про економію; на Благовіщення кожен поспішає за продатись якомусь з прикащиків.

— Або давай наймати, або ходім відци, — говорить Свирид Петрові, Наймановому прикащикові. Дуже вже огидно дивитись. — Свирид спльовує на бік.

— Дивись, який пан! — говорить Петро, скося погладаючи на Свирида. — Треба ж добре оглянути. Бо ж нам цього року потрібні не якісь лайдаки. А то набереш чорти-батька зна чого, а вони в жнива ноги на плечі та й бувай здоров.

— Та то так, — каже Свирид і так само скося позирає на Петра.

— Та й брешеш ти Петре, — думає Свирид. — Не про господарство ти дбаєш. Ходиш ти, як шкідливий кіт поміж глечиками та придивляєшся, в якому гурті краді дівчата та молодіці. Бо як би добре дбав про господарство, то не послав би Густав Едуардович і мене з тобою.

— Ходім до отого бараку. Бач, он купа дівчат сидить. — І Петро рушив, поминаючи купи людности заробітчанської, до останнього бараку.

— Драстуйте!

— Здоровенькі були, коли не жартуєте, — відповідає худорлява, смагла дівчина.

— Грієтесь, дівчата?

— Та треба ж хоч самим погрітись, коли ніхто не погріє, — обзивається літня вже жінка. — Оце ж ходите коло бараків, узяли б і поставили півпляшки.

— Отакої! — сміється Петро. — Ради великого посту?

— Так і видно, що поститесь. Тим то ви й червонієте, як калина, — виблискує низкою білих зубів смуглява дівчина. — Чого ж дивитесь? Наймайте або що. Бо вже й так усі манатки попроїдали.

— А багато ж вас? — питає Свирид.

— Та скільки бачите — всі ваші.

Швидко навколо покупців посходилися заробітчани від інших гуртків і почався торг.

— Нам би багато дівчат і не треба, — шепоче Свирид на вухо Петрові. — Нам на жнива треба хлопців. Пшениця зразу як поспіє, то снопов'язок не стане, доведеться наймати лобогрійки. Отоді й треба скидальщиків.

— Так, так, — хитає головою Петро. — Та скільки вас є?

— Та нас двадцять п'ять чоловіка.

— Не чоловіків, а дівчат, — перебиває Свирид.

— А дівчата не люди?

— Отже й не люди, — сміється Петро. — Нам би чоловіків, душ із тридцять треба.

— Так ось я побіжу гукну, — кинулась бігти чорнява.

— А хто там є? — перепинив їй дорогу нагайкою Петро.

Дівчина зашарілась.

— Та... наші земляки — глухівські.

— Глухівські? — здригнувся Свирид. — А ну, ходім. — І вкупі з чорнявою рушив по над бараками.

— Хто ж із вас старший? — спитала чорнява.

— А тобі нащо?

— Отой,—і вона показала через плече рукою на Петра.— Він хто : прикащик, чи отаман?

— Що до вподоби припав?

— Нічого собі—гарненький,—жартувала дівчина.— А то рік ми були отут недалеко в пана, так у нього прикащика не було, а управляли два сини—і боже ж, падлючні! Так ми оце приїхали знову сюди. Дівчата кажуть: ходімо просто в якономію, а я ні за що в світі!

— Та це ж до кого в якономію, чи не до Карачуна часом? — перебив Свирид.

— Ось і наші хлопці,—показала чорнява на гурт людей, що сиділи під бараком проти сонця. Де хто кутив, де хто, вивернувши сорочку, трусив нужу, а один лежав, прикритий лахміттям і схиливши голову на торбину. Зачувши Маринин голос, він відкрив очі й промимрив:

— А-а. Це—Марина... Чого ж ти забарилась?

Чорнява сіла біля нього.

— Уставай. Ось привела вам хазяїна—найматись будете.

— А що, він хворий?—нахилився Свирид, і раптом здригнувся:

— Це ти, Явдоким?

Явдоким підвівся й хотів щось говорити, але знову впав на торбину. Чорні від гарячки уста, вивітрені під весняним сонцем ледве прошепотіли:

— Во-ди, дай-те води...

Хтось із гурту подав коробку з під консервів і Явдоким жадібно прихилився до неї.

— Оце, як бачите... щебетала Марина,—од Черкас до Катеринославу не хватило грошей і Явдоким їхав зайцем. У Катеринославі на пристані перевіряли квитки так він бідолаха кинувся з помосту уплав—і оце, як бачите.

— Так що ж ваш гурт великий? — Спитав Свирид — Усі чернігівці?

— Ні, не всі. Є й полтавці,—обізвався чорнявий дядько.— Є з Засуля, з Сінчі, є лохвичани, всіх чоловіка біля сорока буде.

— От і добре.

— А по чім даєте? — спитав дядько.

— По чім люди, по тім і ми. Менше не дамо.

— Ну, що сторгувався? — промовив Петро, підходячи до гурту.— Дівчата вже є. А ці як?

— Та й ці наймаються.

— А хто з вас старший?

Бородатий дядько підвівся й відійшов із Петром.

— Ще за ціну не зйдуться,—бовкнув хтось із гурту.— Вже б не торгувався. Скільки дають, стільки й бери, не загинати ж тут у цім свинюшнику.

Свирид підійшов до Петра.

— Про що ви тут торгуєтесь?

— Та ось,—показав пужалом на чорну бороду Петро.— Прошу на четвертину, так не дає.

— Яку четвертину? — і Свирид здригнувся. Йому аж моторошно зробилось. Моторошно й соромно. Він і забув про те, що всі прикащики беруть хабарі з заробітчанських ватажків. Але що ж його робити? Петро ж прикащик, а він тільки його помічник або „гавкун“, як каже воловичка. Невже ж і він, Свирид, що лише три роки тому перестав сновигати по заробітках, братиме хабаря?

— Так даєш, чи ні? — впівголоса напосідає Петро на чорну бороду.

— Боже мій з вами! Та повірте ж, голубчику, що не могу. Радий би дати, та нема. Бачте ж он земляк хворий під бараком. Витратився зовсім у дорозі.

— А чому вам зараз? Можна й опісля,— за нами не зайдеться.
— Ну, як хочете,— ворухить плечима Петро. Наймемо інших. Ходім, Свириде!

— Постій, Петре.

— А що?

— Та так же не можна. Люди ж свої.

— Ну, той поцілуйся, коли вони тобі рідні. А я піду пошукаю інших. Тільки постережи, щоб хто не найняв,— стиха додав він Свиридові.

Свирид постояв і подивився услід прикащиків. Далі повернувся до земляків. Хворий так само лежав під лахміттям і ворухив губами, а інші обступили чорнобородого. Де хто розмотував на ногах онучі і витягав мідаки, щоб скинутись на могорич прикащиків.

— Здоров, Свириде! — почувся раптом з ярмаркового гармидеру. Свирид оглянувся. Там стояв Пігуля та ще де хто з рогачівців. — Наймаєш, чи родичів шукаєш? — питавсь Пігуля.

— Та й те і те. — І Свирид підійшов до рогачівців.

— Наймайте, наймайте, — загадково посміхається Пігуля. — Чули, що збираєтесь багато пшениці сіяти. Запасайтесь своїми людьми. Оренди ж не даєте, так на сусід не покладайтесь.

— А ви що робите?

— Та оце коненят купую. Може весною що зароблю на шахті. Та дорогі, кат його батька зна.

— Стривайте, Петро Якимовичу, — почав стиха Свирид. — Ви мені трояка не позичили б? До зарізу треба три карбованці.

— Чого ж — можна. — І Пігуля виїняв гаманця. Ось є вкупі п'ятьорка.

Свирид подякував, а Пігуля зник на тічку.

— Ідіть, дядьку, сюди, — махнув Свирид чорнобородому. Той підійшов. — У вас, здається немає на могорича?

— Та немає ж.

— Так, нате вам та візьміть уже четвертину, тільки щоб про це ніхто не знав... бо он уже він іде.

— Ну, так не передумали? Бо дівчат я вже забираю, — ляскаючи нагайкою по халявах говорив Петро.

— Та й ми теж згодні, — моргнувши густою бровою на Петра, відказав чорнобородий.

— Ну, так і збирайтесь.

Усі заворушились, звязуючи клунки та згукуючи тих, що порозходились.

— А це у вас хворий? Що ж ви з ним робитимете?

— Та вже доведеться якимось перевезти із собою. — І дядько переступив з ноги на ногу. — У вас же якась підвода є?

— Е-е-е! Так не годиться. А що ж нам скаже хазяїн?

— А як же по вашому? Кидати людину серед майдану? Зробіть уже таку ласку — візьміть його на свою підводу. Могорич за нами. — І дядько сунув Петрові золоту п'ятьорку.

— Ну, та нехай, де вже наше не пропадало.

Данило Іванович молиться богу. А коли Свиненко молиться, тоді в його хаті панує повна тиша. Навіть Дуся, єдина Свиненкова дочка, не бринькає на гитару. Та все ж Данило Іванович не може помолитися як слід. Не може спокійно класти поклони рогачівський титар у власній хаті, коли ось поруч із його хатю, в школі, роєм гудуть дядьки. Лікар Соколов якраз під Юрія захотів читати лекцію про шкоду від горілки.

І відки така напасть, Данило Іванович і сам не знає. Що свята торгувалось дуже добре. А на такі свята, як св. Юрія, коли святять царину, Данилові Івановичу найдужче везло. Тоді кожен, пройшовшися по степу, втішений добрими сходами хлібів, марив про врожай, молив про це бога і з радости пив. Не вчора це заведено і не сьогодні йому має бути кінець. Так ні ж. Треба отому лікареві якраз сьогодні ввечорі повчати народ. І йдуть же дурні,— думає собі Данило Іванович, позираючи після кожного поклону у вікно.

Вклоняється рогачівський монопольщик перед святим мирлікійським чудотворцем. А надворі дзвін так тоскно раз-у-раз:

— Дзень... дзень...

— Хоч би вже дзвонив, сукин син, веселіше! — І Данил Іванович кидає молитись.

Вийшов на ганок.

Недалеко від свиненкового будинку Васьків Семен старано закопує сішки: завтра буде громадський обід. А чому це горілки не беруть. Невже таки посвятають царину без горілки? — Навіть Пигуля, що завжди такого свята скликає в себе бесіду, і той не взяв.

— Ага-га! Пигуля! Тепер Данилові Івановичу все ясно. Це ж він, окаянна душа, мутить народ. Не дарма ж він його бачить часто з учителькою та лікарем. Бач, до чого додумався!

— Семене! Семене! — гукає на Васькового Семена.

— Га-а?

— А йди сюди!

— Чого? — питається Семен, і з лопатою на плечах підходить до Данила Івановича. — Нащо ви кликали?

— Сідай трохи спочинь. Чи ж староста хоч на півпляшки дасть за сішки?

— Я тепер у „трезвость“ поступив. Не п'ю. Тепер і староста не з таких. Обіщали Петро Якимович завтра пивом напоїти.

— Кажеш, пивом? А де ж він того пива набере?

— Як де? Аж дев'ять бочок привіз Зільберовський. Завтра цілими відрами роздаватимуть.

— Як? Пиво? — схопився Данило Іванович. — Отаке свято і пиво?

— Еге ж пиво. Казав лікар, що пиво корисніше. Німці, каже, п'ють що дня. Тим то й гладкі всі.

— І завтра ніхто горілки не питите?

— А так що й не питиме. Кажу ж вам, що Петро Якимович пива привезли... Більше нічого не скажете? Бо треба кінчати, вже скоро смеркне. — І Васьків Семен кладе на плече лопату й іде до сішок.

— Так, так, — бубонить собі Данило Іванович. — Оце так обрали старосту! І до чого народ дурний пішов. Самі ж вражі сини торік побили Пигулю в трахтірі, а тепер на старосту обрали. А все — ті гроші та отой Зільберовський Яшка. Це його вража робота. Пигуля б ніколи до такого не додумався. А то бач не вмер Данило, так болячка задавила — хай люди не купують у мене горілки, а купують у Яшки пиво. А на шахті, мабуть, і не проповідують.

— Ехе-хе, — зітхає Данило Іванович і йде скаржитись до отця Калістрата.

Надворі сутеніє.

Іще Данило Іванович не дійшов до хвіртки Смердинського, як вона рипнула, потім загавкав попів Лапко і почувся голос о. Калістрата:

— А, Петре Якимовичу! Пожалуйте, пожалуйте.

— Пигуля? — Стукнуло в голову Данилові Івановичу. — Чого ж це він до попа та ще й так пізно? Ну, нічого. Хай побалакають. А я й

на лавці посиджу.— І Данило Іванович тихенько сів під самими ворітьми на лавці.

— Може б ми присіли тут, у палисаднику,— говорить на подвір'ї о. Калістрат, бо там у мене і Горпина і Кость прийшов з економії.

— Можна й тут,— відповідає Пигуля.— Що ж новенького Кость розповідає? Не питали, дозволить завтра пройти по межі?

— Де там! Не дозволя. Каже: то було за Рудана, коли була цілина, а тепер ніяк не можна. Пшениця скоро стрілки пускатиме, а ви всі громадою як пройдете, так збитків багато буде.

— Шкода, шкода!— бідкається Пигуля.— Тоді як же ми повернемося на обід? Ну, туди, то прийдемо по над княгининою межею, а назад, коли все село не йтиме вкупі, а розтягнеться вузькою доріжкою, то це аж до самого вечора будуть іти. І з обідом не вправляться.

— Так, так. Це дуже незручно,— хитає головою Смердинський.

— А знаєте, о. Калістрате, що я думаю?

— А що?

Данила Івановича аж кольнуло. Він знає добре цього Пигулю. Вже кілька років у Рогачівці йде невпинна, хоч і малопомітна боротьба між ним, старим рогачівським господарем та „оцим жидівським полигачем“, Пигулею. Спочатку змагались за старшинство, переміг Свиненко. „Отепер, думав собі, відіб'ю охоту в цього пройдисвіта“. Так де тобі! Не пройшло й року, як сама громада обрала його на старосту. Та що там громада, навіть отут на майдані Пигуля в більшій пошані, ніж сам старшина Данило Іванович Свиненко. Проходять проз Свиненка— хто вклониться, а хто й одвернеться, ніби не помічає, а з Пигулею через три вулиці шапку знімають. Не те, що прості собі люди, а й учителі парафіяльної школи, і лікар Соколів, і попів син Кость— усі йому вклоняються, ручкаються. Та де там Кость, коли ось уже й сам піп по той бік паркану з ним гомонить. У Данила Івановича стискається серце і він пильно прислухається, що ж скаже Пигуля.

— Коли таке,— чути Пигулін голос із-за паркана,— що нам не можна за день обійти степу й вернутись на обід у Рогачівку, то чи не краще, о. Калістрате, влаштувати нам обід на цілині Густава Едуардовича?

— Як же так? Адже, обід варять завжди на майдані біля церкви.

— То дарма. Можна з вечора туди все перевезти, повкопувати сішки, і зранку почати варити. А коли зберуться коло церкви, щоб із молебнем на царину йти, попередити всіх, щоб туди виїздили. Я туди вивезу пива, а вам можна буде дійти там— таки недалеко до корчми Зільберовського і влаштувати гарний обід. До речі, Яків Борисович уже розпорядився рачків свіженьких піймати. Та там же геть— далі від людських очей на другому поверсі одну— дві й білоголових придушимо.

— Так, так,— стверджує Смердинський.— А чи не буде це, Петре Якимовичу, трохи незручно перед громадою?

— Громада, отче, за це сваритися не буде. Зате ми цьому німцеві носа втремо. Яків Борисович хвалився, що Густав Едуардович із Генріхом не ладять. От ми його й налякаємо, коли він побачить, що все село, і навіть його пастир, у великій пошані в його брата.

— А ви ж не знаєте, може й не дозволить Густав Едуардович на його цілині влаштовувати обід.

— Про це не турбуйтеся, о. Калістрате,— ще тихше говорить Пигуля.— Я скажу тільки слово Якову Борисовичу і до завтраго все буде налагоджено.

— Ну, добре,— говорить Смердинський.— Коли все буде гаразд— я згоден.

— Про це вже не турбуйтеся. Я тільки боюся за старшину, що він скаже.

— Та він обіщав до мене зайти. Ви зачекайте, він надійде. Ну, тепер можна й у хату. Ходімте, прополощимо трохи животи чайком.

Іще раз загавкав Лапко, і піп та Пигуля увійшли до хати.

— Уже й піп його, — сумно хитає головою Данило Іванович. — Ну, гаразд. Данило Іванович стерпить і це. Але надалі вже не дасть у свою кашу плювати.

З цим Данило Іванович підводиться й заходить до попівського двору.

Лікар Соколов скінчив лекцію, про шкоду від горілки. Соколов прекрасно розуміє, що це не лише паліатив, а цілковита нісенітниця читати отут на майдані, де поруч із школою пишається з давніх давен монополька, а за рогом у провулку трахтир, а на кожному кутку своя шинкарка, що перепродує ту горілку і вдень і вночі. Лікар Соколов у наслідки своєї антигорільчаної пропаганди зовсім не вірить. Та справа не в тім, не в горілці. Головне те, що отут у школі, без земського начальника, без старшини, що торгує горілкою, без урядника та двох стражників, що напевно зараз її десь п'ють, Соколов має змогу скликати більш, як половину села. Це ж цілий сход. І сход скликаний не тільки для того, щоб раз піднести руку та гукнути: „згода“ чи „незгода“. Ці люди сходяться тут для того, щоб слухати його, лікаря Соколова, запільного соціал-демократа. А він, розповідаючи про шкоду від горілки, не забуває згадати і про уряд царський, що ту горілку поширює, і про злидні селянські, що, крім горілки, ще виникають через безземелля, тяжкі податки, японську війну. Розповідає все це Соколов, а дядьки слухають. Дивляться на нього. А ось один раптом:

— А скажіть, цар тим, що на гапону пішли, землю роздаватиме?

Лікар Соколов знає, що такі питання досить небезпечні і про них уголос говорити не можна. Але справа не в його відповіді. Головне в тому, що це питання сказано вголос, що те, про що міркує якийсь Карпо, Сидір або Микола, ідучи за плугом, тепер стає питанням усього загалу. А відповідь дасть чергова прокламація, що її де далі частіше можна побачити в Рогачівці і на Наймановій копальні.

— Скажіть, — підводиться другий, — завтра горілку питимуть люди, чи не питимуть.

Іззаду хтось засміявся.

— А коли ж воно таке було, щоб царину святили та й горілки не пили?

— А от і не питимуть, — переконує скептика лікар. — Натомість староста купив дев'ять бочок пива.

— Як? То нам і купувати не доведеться? Оце добре! Колись тільки бувало громадська бугаятина, а тепер і випивка громадська. От життя настало!

— Хто зна ще, де ми обідатимемо. Зустрічав я оце, ідучи сюди, Петра Якимовича, так казав, що пан не дозволить з молебнем пройти по межі.

— А може й дозволить — ти ж іще не знаєш.

— Та староста обіщав сюди надійти.

— А ось і староста.

Пигуля увійшов до школи і протовпився до лікаря.

— Так я своє скінчив, — промовив лікар до присутніх. — Ось іще Петро Якимович має щось сказати.

— Я оце прийшов додому, а потім думаю: дай зайду, перекажу громаді через вас: завтра обід буде не на майдані, а по той бік царини.

на цілині, коло шахти. Ото й перекажіть там сусідам, щоб, хто хоче обідати, їхав туди з підводою, там можна й коні попасти, і нехай візьмуть із собою різний посуд то-що.

— Та нащо там той посуд? У корчмі у Зільберовського стане посуду! — гукнув хтось іззаду.

— Так то вже після буде. Хто не добере пивом, то дійде в корчму.

— Та якось уже буде, — перебиває Пигуля. — А тепер можна розходитися.

Уся громада вирушила із школи. Лікар підійшов до вчительки Василевської та Люби, що сиділи збоку. Люба хвилювалась.

— Так не можна. Це цілковите безглуздя. Тут змагаємось, щоб не споювали людей, а вони під саму корчму поведуть громаду на обід. Це — злочинство. І чому ви не протестуєте? — напосідає вона на Соколова.

— Ах, дитино! Ну, яка ви дитина! Це ж вийдете так чудесно! Ми підведемо селян до робітників. Там неодмінно вийде конфлікт. Шахтарі не підуть у шахту і — маєте страйк. Чорт його бери, що це перечить моїй протигорільчаний пропаганді. Але ж зате в нас буде політичний ефект.

— Але ж не можна, товаришу, бути таким доктринером. Це ж — небезпечно. Зчиниться бійка. Хтось може накласти голову.

— Ні, це справді щось не теє, — устряває до розмови Кость. — Це — дуже небезпечна гра.

— Голубчики мої, чого ви від мене хочете? — виправдується лікар. — Це ж не моя справа. Ну, йдіть до старости, доводьте. Я свою місію виконав. Лекцію прочитав — і баста. — І Соколов сміється, поглядаючи на Василевську. Та йому співчуває і скося поглядає на Костя та Любу. Справді вони погані товариші. Тільки Василевська знає про щирість намірів лікаря Соколова. Він не такий злий, як думає Люба. Василевська не раз бачила, як складається текст прокламації, як пильно та уважно доктор Соколов її перевіряє, щоб вона була як-найпростіша, як-найзрозуміліша трудящим, щоб її не тлумачили, як дикий поклик до вбивства.

Зібралися в кімнаті Василевської. Дід Архип — церковний сторож сидить на ганку, надворі й стежить, щоб ніхто не підходив. Дід Архип у конспірацію не посвячений, він просто береже школу.

— Отже, без всяких сантиментів, — напівголоса говорить доктор Соколов. — Я пропоную: товаришка Люба і товариш Кость мусять за всяку ціну завтра ж призвести до страйку економію. Рецептів до цього не нав'язую.

— Але немає ніяких підстав, — опирається Кость Смердинський. — Робоча пора: наймити возять гній з чорного двору, деякі перебукарюватимуть пар, а решта садитиме кукурудзу. Як же ти їх збереш? Як організуєш?

— Як? А дуже просто. Завтра Юрія? Та-ак! Царину святитимуть. А ви знаєте, що то є святити царину для нашої хліборобської людности?

— Але ж Генріх Едуардович ніколи святкувати і збиратися не дозволить.

— Ха-ха-ха! Цікаво! Це дуже характеризує соціяліста. Та коли ми робимо дозволене? Та хіба вся наша діяльність не є недозволена? Точка! Більш не балакати. Вам треба вивести робітників з економії на цілину Густава Едуардовича — і годі. А зараз, поки ще не пізно, ідіть, може, де що зробите.

Кость і Люба вийшли. Соколов подивився їм у слід.

— Теж бомбісти! Фразери! А як діло зробити, так і не можуть. О, я знаю, ти, голубе, зміг би кинути бомбу під самого царя. Якже, це так помпезно! Про це заговорили б усі. Верещали б твої прихильниці.

Прикладала б примочки до голови твоя мамаша. А преса містила б портрети відомого „злочинця“. Ні, ти, голубчику, спробуй отут зробити, без ефектів, без приголомшення міського обивателя...

Василевська мовчки вислухує гнізне обурення Соколова. Вона знає, що це обурення небезпідставне, бо він має на це право, на ньому тягар усієї конспірації.

— Сволочі вони Ганнусю, от що! — закінчує доктор зливу лайки. — Обое вони прикуті до того управителя німця. Та як би тільки вони, а то багато таких як вони є. Мені, Ганнусю, здається, що справжніми революціонерами з інтелігенції будуть тільки такі, як ми з тобою, що живуть серед народу, що не загнuzдані в колісницю капіталістичного інтересу. Візьмімо всіх наших. Ну, от, приміром, інженір Лук'янів. Як він буде справжнім есдеком, коли на його відповідальності цілі копальні капіталіста Блошкевича. Він не може йти проти Блошкевича, бо це значить йти проти себе. Вся його істота, весь інтерес поринає в ті копальні. І мені здеться, що вони всі відійдуть від нас. А всі ті соціалістичні фрази є лише данина часові.

— Ти дуже песимістично ставишся, Марку. Не можна ж усіх на один аршин міряти, — говорить Ганна Петрівна. — Хай інженір Лук'янів — буржуа. Але це ж окремий поодинокий тип. А за твоєю теорією, вся технічна інтелігенція — зрадники. Ну, от візьми, приміром, штейгера Найманової копальні. Він буржуа? Ні. А він так само любить свою копальню, як і інженір Лук'янів. Коли б ти знав, з якою любов'ю він розповідав мені про роботу, про свої плани. Він такий, Марку, наївний. Протягом цілих двох годин описував мені плани підземних робіт, вираховував добуток вугілля. А як він любить своїх шахтарів! Він знає їх кожного на ім'я, відки хто родом, хто в кого лишився вдома...

— Стрівай, стрівай, — схопився Соколов. — А ми ж не попередили Руденка про наш план. Коли ж так, то він через свою наївність стане нам на перешкоді.

— А як же попередити? Вже пізно, — і Василевська відчинила вікно. — Як гарно надворі. А знаєш, Марку, що? Коло Пигуліного двору вулиця і там напевно є шахтарі. От і передамо йому.

— Це не зовсім безпечно, але в мене є де які знайомі. Того тижня приходило до мене кілька душ на перев'язку. Ти знаєш нема лиха без добра. Виходить якась ідіотська пропорція: що більше на Наймановій копальні поранили, то ширше коло моєї діяльності серед робітничої маси. Чудесний є народ. Учора один забойщик був. Здоровенний парубічко! Прийшов перев'язати руку. Я перев'язав. Він, вийшов, а потім назад.

— Я, — каже, — й забув. Тут іще на спині трохи подряпало.

Подивився я, а там між п'ятим та шостим ребром дірка, хоч три пальці заклади і сорочка всохла. Очайдушний народ!

Коли лист до Руденка був готовий, Соколов і Василевська вийшли із школи і попрямували вдовж вулиці.

Робітниче селище, росло повільно, не поспішаючись. Спочатку крім надшахтових будівель було лише кілька великих будівель: контора, Найманів будинок, довга стайня кінського двору, а недалечко біля них корчма Зільберовського. Робітничі бараки, довгі викопані у землі нори, було зовсім непомітні. За останні роки стали рости окремі невеличкі будиночки. Густав Едуардович, дбаючи про основний кадр старих, бувалих шахтарів, що мають родини і всією родиною працюють на копальні, побудував для них спеціально окремі сімейні приміщення. Але таких було небагато. Це переважно той десяток „робочої аристократії“ з

Найманової копальні, що без них копальня не працювала б. Інші шахтарі живуть по землянках. Деякі живуть рік-два, а деякі й по п'ять років, та що довше працювали на шахті робітники, що більше могли придбати грошей і краще одягтися, то більша в них ставала потреба на краще приміщення. Серед таких обставин уся копальня поділилася на кілька шарів. Найчистіше ходили та найкраще їли з них конторщики, та десятники з своїми родинами. Ці всі жили по окремих будинках. Після них були нежонаті забойщики, що вміли зберігати копійку, не пропивали та не програвали в карти. Брудніше ходили й гірше їли (хоч копійку й зберігали) ті шахтарі, що приходили сюди на тимчасову роботу, заробити грошенят та послати їх на своє господарство. Таких було найбільше. Найгірші виглядали ті, що з'являлись на копальню лише на зиму. Перебудуть зиму в холодних казармах-землянках, відроблять по кільканадцять упряжок, а як настає весна, так — до річки. Там аж до пізньої осені пропадають: ловлять собі рибу та варять юшку і лежать понад берегом. Мовляв, хоч спина гола, так своя воля.

У кінці селища від Рогачівки чим далі дужче ширився базар. Щодня на світанку сюди сунули вози з різним зіллям та городиною — капустою, буряками, цибулею, морквою, петрушкою то-що. На зігнутих коромислах несли кошики з глечиками молока, сметани, ринками масла, сиру. І ще до сходу сонця починався жвавий торг.

На величньому майданчику продавців ставало що-дня більше, ніж покупців. Тільки в неділю після суботньої получки увесь шахтарський загаль міг купувати за гроші різних базарний крам. Тоді ж виходили й артільні куховарки, щоб запастися на цілий тиждень. А буденних днів виходили на базар купувати лише родини з робітничого селища. Та як би там не було, а базар біля Найманової копальні що-рік більшав.

Зріст цього ринку зле позначався на корчмі Зільберовського. Як тільки з'явилася копальня, корчма Зільберовського була ледве не єдиним харчовим пунктом. І більшу частину свого заробітку кожен шахтар відносив туди. Тепер заходили після получки лише випити. Харчувалися всі або в сем'ях або по артілях, а в корчмі серед будня що-дня мокли тільки безпросвітні п'яниці.

Яшка Зільберовський добре розуміє в чім справа, і завжди коли їде з села до своєї корчми, косо позирає на копальневий базар. Пробував Яків Борисович уже кілька разів натякати Густавові Едуардовичу, щоб якось цей базар до рук прибрати, але Найманові не до цього. Він вислухував Зільберовського, хитав головою і кінець-кінцем, щиро признавався, що він нічого не зрозумів — і Яшка їхав ні з чим. Та раптом засяло Яшці Зільберовському сонце: Густав Едуардович десь роздобув управителя контори до своєї копальні — хлопця жвавого, доброго комерсанта, що (признався Яшці) претендував, навіть, на комерційного директора в Наймановому підприємстві.

— Ну, з цим можна буде поладити, — вирішив Зільберовський після першої ж зустрічі з Віталієм Карповичем Сукачовим, „комерційним директором“ Найманового підприємства.

Злагода поміж Сукачовим та Зільберовським почалася з того, що „директор“ став за постійного безплатного покупця в Зільберовського. Уже три місяці Сукачов „намагається“ віддати Зільберовському борг, але Яшка й слухати не хоче.

— Що ви? Що ви? Бог із вами! Та хіба ж за таким чоловіком зайдеться! Беріть коли хочете і що хочете.

Так само каже й своячина Зільберовського, красуня Роза, що господарює в корчмі й на заїздному дворі Зільберовського.

Ця чутка пройшла й до Наймана. Але він не був здивований, бо ще повірений Юрій Петрович Шеїн, коли рекомендував Сукачова, казав:

— Це такий парняга, що пірне й сухий з води вилізе. Він прекрасний комерсант, але й великий шахрай. За себе будьте певні. Вас не займе. А за решту ви не відповідаєте.

Ото ж Густав Едуардович не дивувався й з вісти про заборгованість Сукачова в Зільберовського. Шахрай — так шахрай. А в його господарському хисті Густав Едуардович переконався відразу.

Наймана здивувало, як уміло Сукачов поділив усю купу експлуатаційних видатків на окремі категорії. Він вирахував у найдрібніших частинах видатки на 1 пуд. До цього часу в Наймана виробнича собівартість пуда вугілля була 8½ копійок і ця цифра абсолютна. А Сукачов виявив, що на кожний пуд припадає вартості інтелігентної праці — 0,43 копійки, робочої сили — 3,03 копійки, а ремонт та матеріали — цілих 3,5 копійки.

— Ви ж погляньте, на що ви найбільше витрачаєтесь, — говорить Сукачов Найманові. — Тимчасом, як в інших господарів ремонт дорівнює якійсь п'ятій частині від усіх видатків, у вас на це йде біля половини. Тут щось не так. Вам треба неодмінно вибрати стовпи вугілля на розкритому найближчому полі і загасити всі подовжні й печі, бо ремонт самих лише подовжень вам стане дорожче, ніж те вугілля, що ви колись будете його вибирати. Коли ви вирішили почати вибір аж із найдалшого кінця поля, то нащо вам було прокладати подовжні й бремсберги там, де ви не розробляєте? А до того ж у вас занадто великі витрати на робочу силу. Чому у вас більшість робітників працює від контори, а не від підрядчиків. Це ж — чисте марнотратство. А через це й видатки на контору. То ви маєте, справу з двома-трьома підрядчиками, з ними й розраховуєтесь. А як вони там розподіляють поміж окремих робітників своєї артілі — не ваша справа!

— А я навпаки, — попроганняв своїх підрядчиків. Зате ж у мене спокій, ніяких страйків, або непорозуміння із конторою.

— Зате у вас непорозуміння в прибутках. Та ви знаєте, що акційне товариство „Західно-Донецьке Вугілля“ то-рік дістало прибутку 300%? А у вас що? — Подивіться, навіть 120% немає. Це тоді, як норма виробу у вас далеко більша. Добре, що ви маєте землю в свого брата. А як би він повернув справу так, як роблять усі наші землевласники, що б ви робили? Він же на ваш прибуток не зважатиме, а враховуватиме добуте вугілля. Що ви тоді робитимете? — напосідає Сукачов на Густава Едуаровича. Він підсовує Найманові кошториси, шелестить аркушами бухгалтерських книжок і сипле та й сипле цифрами. Густавові Едуаровичу важніє голова. Його гнітить ця злива бухгалтерської компетенції Сучкова.

— Годі. Я з вами цілком погоджуюсь і всі ваші висновки приймаю. Скорочуйте видатки, заводьте підрядчиків, здешевляйте контору, тільки дайте мені жити! — проситься Густав Едуарович, підходить до вікна й видчинає його.

У кімнату вривається весняний вечір, стогін шахти й верещання вагонеток на капрі та естокаді. Густав Едуардович дивиться в двір.

— Легко вам оперувати сухими цифрами, — не повертаючись говорить він до Сукачова. — А от спробуйте з живими людьми. Завтра якесь свято і хто знає, чи не заїють.

— Бач, я й забув! Є маленька справа.

— А що саме?

— Рогачівці просять дозволу влаштувати на нашій ціліні завтра обід. Вони святитимуть царину.

— А ви що на це скажете? — не повертаючись, запитує Густав.

А за Мироном десятків зо два ще інших голосів сільського хору. За хором підтягують і сами селяни. А ті, що не співають, просто шепотять: „Тобі господи!“

Отець Калістрат сьогодні заробить. Час від часу, коли він зупиняється, щоб, покривши кілька селянських голов епітрахілем, прочитати єванглію, в його руку всовуються полтинники або й карбованці. Це — щоб проти ниви якогось господаря зупинитися з акахвистом та проспівати тропаря. Тоді спокійніше стає на душі в господаря, бо він освятив не тільки царину громадську, але й свою власну ниву. Та головне для о. Калістрата не тут, головне там, по той бік царини, де (хвалився Пігуля) він обідатиме з багатим німцем, — не з ким іншим, а з самим німцем, рідним братом того самого, що за п'ять років життя в економії Шаботинського о. Калістрата і на поріг не пустив. Ось чому де далі посувається процесія, що вище підкочується сонце, то швидче о. Калістрат відчитує акахвиста за акахвистом і поспішає на той бік царини.

І, боже ж як хороше співають. Ой, як хороше! — витираючись кінцем хустки шепоче Несукайка.

— А Іван Хвіст як виводить, — перебиває стару Несукайку Івашиха.

Це — попереду жіночої частини Рогачівської громади.

Уся громада йде певним порядком. Попереду несуть охрести. За ними — о. Калістрат із псаломщиком та півчою. Далі громада чоловіків („хазяїни“ попереду), а ще далі жінки. За жінками вже йде молодь. Тут уже не чути ні молитов о. Калістрата, ні псаломщикового голосу. Лише коли півча ревне: „Те-бе господи“ або „По-дай господи“, на хвилину стихає веселий гомін та сміх, та ще коли хто з старших озирнеться назад, щоб утихомирити молодь.

У самім хвості жіночої громаді йде стара Докія Сьомачка. Вона б радніша йти попереду. Їй так хочеться почути молитву з уст самого „батюшки“, нюхати на свіжому повітрі теплий і приємний дух ладану з кадильниці. Баба Докія з величезною насолодою що-разу схилялася б під батюшчин передник, із побожим тримтінням вислухувала б кожную молитву і читання євангелії. Та хіба ж за миром дотовпишся! Вона й так уже насилу ногами плутає, схиляючись на палицю. Спочатку, як тільки вийшли за село, баба Докія йшла спереду, а потім набила об грудки ноги, почали наступати черевиками. Ото ж що-разу, коли вся громада спиняється, баба Докія тільки припаде головою мало не до землі, уткне своє зморщене обличчя поміж товстих кульш Гудзихи та Киселихи, і слухає молитву божу. Аж негарно робиться бабі Докії. Розпарені від довгої ходи Гудзиха та Киселиха, смердять потом, а замість молитви, тільки й чує баба, як іззаду з гурту молоді заверещить якась дівчина:

„Та не щипайсь, Омельку!“

А бабі Сьомачці так багато треба молитись. Вона що-служби божої ходить до церкви і вже давно на пам'ять знає усі молитви церковні. Хай не чути їй сьогодні, що читає о. Калістрат, баба Сьомачка все одно знає що: —

„...Очі господні до праведних і вухо його до молитви їх. Лице господнє проти тих, що роблять зле, що знищити пам'ять про них на землі“...

„...Господь біля тих, у кого серце роздерте і спасе тих, у кого дух пригнічений“.

Припадає баба Сьомачка до землі, втоптані чобітьми, черевиками й босими ногами рогачівської громади, і молить бога, бо серце в баби Сьомачки роздерте, бо багато зла зробили їй на землі. Ось іще не так

давно, років п'ятнадцять тому, баба жала на оці й ниві, а покійник, — хай царствує, — косив, тепер прибрали добрі люди земельку до рук, старий помер, а єдина дочка баби Докії, молода та вродлива пішла в найми. Спочатку на поденщину ходила, а потім до Зільберовського. А вона - ж уродлива, як і баба Докія з молоду. Оце ж і вчора прийшла з вечора, попраля старій лахміття, змила голову та й повіялась у корчму на шахту. Плакала баба, не пускала, але що їй зробиш? Та й справді, не вмирати ж молодій із голоду біля неї старої.

Припадає баба Докія і старі уста її шепочуть молитву. Бо знає баба Докія, що бог всемілостивий, що господь милосердний, і щасливий той чоловік, що надіється на нього, бо немає вбогости для тих, що бояться його, бо, хоч і багато скорботи у праведників, але від усих скорбот визволить їх господь.

Коли підвелася баба Докія від землі, вже нікого навколо неї не було. Громада сховалася у вибалку, а кругом розіслався самотній степ. Тільки й рідного, що ось праворуч над шляхом широкий Свиненків лан, а в його широкий зелені потонула й вузьенька смужечка колишньої ниви діда Сьомака. Тільки колишні два обніжки ще зовсім не розорані, послались уздовж лану двома рівненькими, як шнур, горбочками. Ледве знявшись на ноги, баба Докія зійшла з шляху, припала на горбок і побожно прислухаючись до далекого співу, прошепотіла:

— Спасе господь душі слуг своїх і не зазнають лиха всі, що на нього надіються.

Кирило вагався. Він іще раз витяг с під подушки листа від лікаря Соколова і ще раз перебіг очима. Як? Невже таки сьогодні страйкувати? Немає - ж аніякої причини, аніякісінької зачіпки. Це буде провокація! Оголосити страйк без ніяких вимог, без ніякого підйому широкої шахтарської маси! Подивився на годинника. До наступної зміни рівно дві. Хіба не послухатись Марка? Тільки ж — ні. Марко даром не буде наказувати. Адже до цього, він ніколи не вимагав у нас страйку. Навпаки, навіть, коли Кирилові доводилось утихомирювати де яких лайливих шахтарів, Марко хвалив його й казав, що розмінюватись на дрібні ефекти, не порушуючи питань, що цікавили б усю масу, справжній есдек не повинен. Але які ж питання сьогодні, рівно за тиждень до першого травня?

Кирило одягається й виходить на двір. По селищі на базар поспішають жінки, робітників не видно. Ах, йому ж треба ще сьогодні до Густава Едуардовича, схилити його на дозвіл улаштувати на цілині обід!

— Кирило Панасовичу, а погляньте, лишень, що то воно курить недалеко від нашого шурфа? — гукає Цапок і задирає голову в напрямі до Рогачівки.

Кирило підійшов до Цапка. В кінці цілини справді видно дим і кілька постатей вештається навколо, та ранковий туман не дає гаразд розглянути. Дійшли до кінського двору і старший конюх пояснив, що то з дозволу самого господаря рогачівці влаштовують обід.

— Коли ж він їм дозволив? — дивується Кирило.

— Хто зна, — здвигнув плечима конюх. — Я туди вже ходив, так каже староста, що дозвіл є.

— Напевно є, коли розташувалися. — І Кирило попрямував на цілину.

Любить Кирило Руденко цей великий шматок цілини. Він, оточений із трьох боків засіяними нивами, а з четвертого прищиплений високим капром копальні, нагадував Кирилові про минуле й неворотне дитинство. Тільки зійде сніг, як Кирило що-дня спостерігає цей загублений серед штучно-зрошених культур документ старої культури чабанського

віку. Тільки зійде сніг, як цей шматочок цілини зацвіте півниками, синіми пролісками, а далі по горбочках жовтий горицвіт та червоний воронець розгорне свої повні квіти і, хоч це ненадовго, хоч через день-два жінки, що ходять на базар, позривають квітки й потовчуть темнозелені куші воронцю, але хоч на мить перед Кирилом повстане картина минулого дитинства з цілинним степом, поораним плугами Генріха Едуардовича.

Крім штейгера Руденка, цим шматочком цілинного степу завжди милувався й Микита Будяк. Він ніколи не насмілювався говорити із штейгером, хоч зустрічався з ним дуже часто. Що раз, коли інші шахтарі з його зміни після відпочинку грали в карти, випивали чи латали своє лахміття, Микита Будяк виходив за селище і замріяно блукав полем. Побачивши Руденка, він або зупинявся, або відходив убік, щоб не зустрічатись.

Сьогодні, крім Микити Будяка, на цілині було ще кілька чоловік. Вони сиділи на могилці, курили й дивились на рогачівців. Руденко підійшов до них:

— Що ото там таке? — кивнув він на огнище.

— Та хто — зна, — ніяково відповів Будяк, — не ходили.

— Так, може підемо? — запропонував Кирило.

Шахтарі згодилися, і пішли поволі, не поспішаючи. Будяк перестав соромитись Руденка. Дрібно ступав босими ногами по росяній траві і що-разу нахилився, показуючи своїм супутникам-калужцям.

— А у вас цілини немає? — здивовано перепитував. — У-у! Так що-ж воно за край? Ось дивись, Вавілов, оце широке листя, так це — коров'як. Він літом виросте високий, як деревина, із жовтим цвітом. Цвіт можна кидати в горілку. Смачне. А оце трава — звіробой зветься. Від неї всяка зла тварина здиха. А оця малюсенький, тільки вилазить, козельок. Через місяць приходить рвати. — Усі три супутники й Руденко спиналися. Хоч Руденко цілинні трави знав і не гірше за Будяка, та його цікавив сам Будяк, а не трави. Руденко міг би ще показати й мітлицю, і степовий тіпець, і катран, і горошок, але він на трави й не дивиться. Руденко дивиться у ясні дитячі очі цього напівшахтаря і дивується, як він іще за півроку підземних робіт не одвик від цієї цілинної зелені. Його очі чим-далі захопленіше вбирають в себе ці свіжі зелені весняні барви, а сам Будяк чим-далі, то з більшою охотою нахилиється від кушика до кушика, рве по два-три листочки, нюхає, бере на язик.

Звернули праворуч до ярини. Тут із Будяком робиться щось надзвичайне. Він сів на обніжку і вже не дивиться ні на кого, тільки ніжно й пестливо гладить билинку по билинці. Його супутники сіли біля жита і так само бавились.

— У вас пшениці не сіють? — спитав штейгер у Вавілова.

— У нас більше жито, — відповів той, не обертаючись. — У нас воно ще не таке. А тут, ба, яке вже поросло! Скоро вище колін буде. Ти на жнива теж додому їдеш? — спитав він у сусіди.

— Поїду, — відповів той. Пише батько, що меншого брата загнали на Далекий Схід, і нема кому управити косовицю.

Руденко й собі присів на обніжку. Схиливши мовчки голову, він дивився поміж колінами на землю. Раптом обличчя йому засяло цікавістю. По обніжку, прямо під ним точилася запекла боротьба: величезна комашка з червоним черевцем тягла жучка, власне, вона хотіла тягти, але не могла. Ухопивши за ногу, комашка перегибалася вдвоє, намагаючись хоч на місці затримати його, та жучок поволі сунувся наперед і волік за собою комашку. А вона сердилась, міцно хапала жучка за задню ногу і кусала гострими жувальцями. Їй певно здавалося, що жучок окривіє і не рушить із місця. Жучок справді підніс догори задню ніжку, але крім цієї,

в нього було ще п'ять. Комашка висіла на піднятій нозі, а жучок посу-
вався своєю дорогою, лишаючи на усипаному порохом ярочку слід.

— Кирило Панасовичу,— несміливо гукнув Будяк.— У вас паперу
на цигарку не буде?

— Курильного немає.— Штейгер помацав по кишенях.

— Та якого -небудь. Нам — на собачу лапку.

— Стривайте, щось здається шелестить,— і Руденко поліз у бокову
кишеню своєї тужурки.— Ні цього не можна,— спохватився і похапцем
почав бгати в руках папірця.

Руденко засоромився і ніяково похилив голову. Під ясным веселим
сонцем, серед зеленої рівнини сидів він, організатор підземних робіт
Найманової копальні з представниками напівселянства напівробітництва,
тими покидьками села, що викинуті за його межі все ж хапаються, зво-
дять очі до цього бликитного неба, милують і пестять ці споконвічні і з
дитинства знайомі рослини.

— І з оцими мені страйкувати! Оцих підводити на бунт. Вони ж не
знають за що їм повставати. Чи не буде цей бунт подібний до змагання
комашки із жучком? Ну, нехай застрайкують шахтарі Найманової копальні.
Але що — вона, невелика, закинута в кут величезного Донбасу. Треба
йому лише зворухнутись як сотні, тисячі безробітного люду плесне через
край і замінить цю невеличку купку Найманових страйкарів.— І потекли
перед Кириловими очима всі спроби шахтарських страйків, раптові, як
вибух пороху, грізні, як весняна повідь, але недовгі, неорганізовані і
безсилі.

— Нас мало. Ми нічого не можемо зробити — говорить про себе
Кирило і знову розгортає папірець доктора Соколова.

„... Як тільки розпочнуть обід і переп'ються, а поліція зага-
виться тоді під загальний гармидер розсипати прокламації. Краще
буде, коли можна обійтись без зайвого гармидеру, бо можливо, що
поліція нашу демонстрацію захоче перетворити в бійку між шахта-
рями та рогачівцями. Коли не вигорить загальний страйк то в усякім
разі зміну, що відпочиває, притягти до гульбища селянського треба.
Хай це буде перший випадок, коли шахтарі де ворогуючи як до
цього, а селяни солідарізуються перед економією й шахтою“...

— Чуєш, Вавілов, здається, співають? — схопився Будяк і став на
вшпіньки дивитись через горб у вибалок.

Високий Вавілов і собі підвівся.

— Так, так. Видно з охрестами йдуть. Це-ж вони сьогодні царину
святять.— Всі троє зняли шапки і почали урочисто і побожно хре-
ститися. А з за шпиль спершу лише корогви майоріли червоними,
зеленими та золотими фарбами, а потім почали витикатися й людські
голови. Видно було, як ворухилися чоловічі чуприни, як час від часу
вони вкупі з жіночими хустками нахилялися, стояли кілька хвилин, зов-
сім зникали за горбом, припадаючи навколішки. Тоді видко було лише
корогви та о. Калістрата з фіялковою камілавкою на голові. Хвилину
було тихо, а тоді, що ближче, то дужче, доносилося відти багатоголосе
й урочисте:

„... і благослові достояннє твоє. Побе-є-єди благоверному
нашому імператору Ніколаю Александровичу, на спротивння даруяй.

І тебе-є сохрания-яй крестом твоім житєльство“.

Кирило підвів голову і дивився на своїх трьох супутників. Усі троє,
підіймаючись навшпіньки, дивилися назустріч охрестам. Малий Будяк
аж повис на лівім плечі у Вавілова. Худа брудна шия витяглася, сухі

щелепи ворушилися, а з губ стиха падало на зелену пшеницю: „Хрестом тво-їм жі-тельство“...

Штейгер нахилився. Жучка й комашки вже не було під ногами. Але на пісочку по над нивою було видно слід. Кирило пробіг очима по сліду і побачив, як на метр завдальшки кілька комашок тягло жучка, що лежав на спині і ледві ворухив лапами.

— Теж організація,— подумав.

Яшка Зільберовський ніг під собою не чує. Сьогодні ж такий день, такий день! Або він умре, або справи Яшки Зільберовського колесом крутитимуться. Він сьогодні зробить усе, щоб усім догодити. За годину до обіду Яшка розбив парусові шатра в кінці цілини Густава Едуардовича. Чорт із ними. Хай моляться своєму богові, хай служать свої молебні, аби пили в Яшки Зільберовського пиво, аби потім, напившись, уся громада прийшла (а таки прийде) до його корчми та випила всю горілку. А таки прийде і вип'є. На нижчому поверсі двохповерхового будинку Яшки Зільберовського вже все налагоджено й прибрано, як ніколи. А що нагорі робиться! Велика, простора їдальня верхнього поверху прибрано, як у ресторані. Вікна від сонця позавішувані великими шматками найдорожчої матерії з його рогацівської крамниці. На столах стояли пляшки, а у відрах із льодом наготовано шампанське. Тут же має бути не аби хто, а сам власник копальні, штейгер, комерційний директор, конторщики. Та це ще нічого. Це вже для Зільберовського — люди свої. Найбільших турбот Яшці завдає сьогоднішня записка Сукачова.

„Яшка, розбийся, сукин син, на тріски, бо прибув сам Діберс із донькою. Хазяїн захоче показати форсу і ти підлатаєшся. По телефону повідомлено ще де кого з сусід, буде велике гульбище“.

— Хто-ж там іще буде? — запитує Яшка в конторщика, що приніс записку.

— А чорт їх знає, хто там буде. Віталій Карпович обіцяє всіх споїти,— відповідає конторщик і повертається йти.

— Бач, я пак і забув. Телефонном переказували в Геренаш, щоб Діберсовим автомобілем приїхав Шеїн, та пристав Строчановський і привезли із собою тутешніх артистів із народного дому.

— Ага, так, так.— Яшка дякує за повідомлення і трохи зігнувши високу постать, бігцем поспішає сповістити Розу.

— Ах, оця йому Роза! Він за неї так боїться. Вона ж, як дикунка, живе між шахтарів і зовсім не бачила культурних гостей. Правда, її буйне каштанове волосся, що завжди безладно кучерявилось по плечах, тепер зібране в тугу коронку, її повні груди, що завжди соромливо тремтіли під немов нарочито розідраною на них кохтинкою, сьогодні пишалися під шовковою цегляно-тютюновою сукнею. Але все ж таки Яшчине серце не на місці. Як буває часом що трапиться, чи слово не те скаже, чи ступить не так, а гості ж поважні та вередливі мабуть будуть.

Яшка входить у велику кімнату нижнього поверху і задоволено посміхається. Ні, таки Роза молодець! Увесь бруд, що до сьогоднішнього дня купився, як рукою знято. Дві дівчини, охайненько одягнені, перетирають посуд, а з кухні пахне смачними стравами. Роза сходить по східцях із другого поверху з високо піднятою головою. Високі затягнуті груди, ледві здригаються і Яшці аж млосно стає від уродливої своячини.

— Пху,— стиха спльовує Яшка.— А три роки тому була зовсім дитина.

Роза по очах догадується про Яшчині думки, злегка червоніє, і ніяково посміхається веселими ямочками на повних щоках. Поважно сідає за бюро і підраховує заборговність постійних клієнтів. Треба підігнати борги минулі і приготуватись занотовувати пропите сьогодні.

— Ти ж мені сьогодні гляди. Добре справишся — візьму в Генераш у неділю.

— Гаразд, — стиха говорить Роза, а сама боїться не менше, ніж і Яшка.

Розі до гостей байдуже. Вона, виходячи із своєї кімнати, ще раз подивилась у дзеркало і впевнилася, що вона таки сьогодні гарна. Сьогодні вона таки неодмінно примусить цього несміливого хлопця заговорити до неї. Але чом його немає? Він же завжди приходив випивати. Ах, вона й забула, що сьогодні наказ нікого до корчми не пускати аж поки одправлять молебня рогачівці. Ну, і порядки: хто богу молиться за свій хліб, з Роза мусить умлівати. А тут іще цей Яшка, зять, такий смішний: боїться за неї. Що вона тим гостям? Її справа господарська. Звелить подати, прибрати, треба буде й сама принесе та поставить. Вряд із панами їй не сидіти. Роза сідає до свого бюро і підраховує, скільки чого треба, чого не стає, і злегка червоніє. О, Роза знає, чого боїться Яшка. Роза й сама боїться за себе. Вона сьогодні надто приваблива. І хто знає, чим кінчатись ці сьогоднішні господарські справи. Це не те, що пройти через велику кімнату серед п'яної шахтарської юрби у старенькій, подраній на грудях ситцевій кохточці. Сьогодні вона мусить подавати напитки й страви зовсім іншим гостям, де треба й пристояти, а коли скажуть, то й сісти. Не дарма ж Яшка звелів закликати найкращих дівчат із Рогачівки та передягнути нову чисту одужу.

Роза підводить голову від паперу і поволі уважно оглядає двох дівчат, що перетирають посуд. Дівчата щось поміж себе говорять і червоніють.

А дівчата теж гарні. Хто ж, приміром, пізнає Оксану Сьомакову в сьогоднішнім убранні? В потертій полотняній сорочці та вибійчаній спідниці вона тільки високими пружистими грудьми та теплим гарячим тілом літніми вечорами приваблювала рогачівських парубків. А сьогодні — зовсім не та. В люстриновій зеленій спідниці, ясно-блакитній сатиновій кохточці, у кашеміровій хустці назад кінцями, Оксана справжня красуня. Вона щось стиха говорить до Насті, сміється, і Роза бачить, як під тонкою матерією по Оксаниному тілу перебігають живчики передчуття сьогоднішньої ночі.

Настя, нижча за Оксану, але не гірше зодягнена, кругленька й чепурна, за кожним словом ніби захоплюється і весь час жваво крутить круглими стегнами.

З кухні виглянула Катерина. Її насилу випросила Роза в матери. Довго не згоджувалась, але Роза пообіцала, що, коли Катерина виявить себе за добру господиню сьогодні на кухні Зільберовського, то Роза порадить Яшці прийняти її зовсім у корчму за куховарку. Тільки тоді Катерина ясно посміхнулася, а після того ходить собі заклопотана і ні до кого ні пари з вуст. Час від часу вона, червона від кухонної жарі, вигляне сюди, подивиться й назад.

— Та нема, нема, — кидає їй у слід Оксана, — ще не прийшов.

— А хто? — питає Настя.

— Та Борис же. Вона ж кажуть, за ним там так упадає, що й боже!

— Борис!? — Розі щось кольнуло підгруді. — Невже Борис? Ага так стій же Тепер Роза навмисне прохатиме Яшку, щоб прийняв Катерину за куховарку. Тоді Роза примусить його говорити і побачить, чи справді ж він такий недоторканий! А то бач який! Уже всі шахтарі привітно до

Рози вклоняються, а, випивши, то й жартувати пробують, а він хоч би слово. Прийде, візьме півпляшки і цідить по малесенькій чарочці. Та ще й сідає де: в самім кутку біля сходів, навпроти Розиногo бюрка. Вип'є пару чарок, і разу на неї не поглянувши, і лише під кінець зведе великі сині очі і п'яно обіймає ними Розу. А коли вона, не витримуючи устає з за бюрка і йде до себе нагору, Борис стежить за нею аж до сходів; на сходах Роза що-разу відчуває його погляд на своїх ногах і швидко збігає нагору.

Що-дня, як тільки зійшов сніг і стала парувати земля, вихід на роботу зменшувався. Штейгер напосідав на десятників, десятники лялися із своїми підручними, але нічого не помагало. Навіть робітники, що звикли до шахтарської роботи влітку, і ті що-разу, виходячи на зміну, неохоче чвали до нарядної, і, слухаючи накази десятника, розгублено дивилися в вікна, як ішла весна. А коли поруч із копальнею почалася сівба, а шматок цілини зазеленів зеленим килимом, тоді кожна партія перед спуском у шахту була понура, як гурт волів коло бойні.

Найман що-дня виходив на наряд, а після наряду випитував у штейгера про наслідки роботи в штоку. Тепер працюють уже в три зміни Працювали по 7 годин кожна. А толку мало. Що більше хвилювався Густав Едуардович, намагаючись як-найшвидше закінчити штока, то дужче весняне сонце бентежило робітників. З місяць тому частина покинула й поїхала сіяти, а друга не дотягне до жнив. Це знає Густав Едуардович, і йому хочеться як-найдуше налягти, щоб управитися з штоком.

А робітники де-далі стають вередливіші. Непереможній хід сонця чим далі бентежить працівників землі, а вони чують подих із її грудей і рвуться додому. Почалися непорозуміння, і дивно: зимою мерзли в холодних бараках нічого не вимагали, а тепер будуй їм нові помешкання! Так само з водою: кілька років уже пили, а тепер, кажуть, тхне сіркою, вимагають нового колодязя.

Лікарні так само не було. Час від часу виїздив із Рогачівки доктор Соколов і оглядав дівчату, хворих жінок та чоловіків. В окремих випадках, коли, приміром, хтось поранить собі ногу чи руку або придушить його в забої, то легко поранені йшли до Рогачівки пішки, а тяжко поранених або везли туди, або привозили лікаря на копальню. Нікому й у голову не приходило вимагати лікарні на самій копальні.

А весною почались балачки і про колодязь, і про лікарню, і про нові житла. Густав Едуардович хвилюється. Та як же й не хвилюватись Постійний ремонт, витрати на цямриння в штоку, що весь час руйнується, ремонт будівель та інші витрати весною дуже позначились на бюджеті. Та це ще нічого, Найман з усім цим ще справився б, якби не найголовніше:—Густав Едуардович іще й досі не певний, його чи не його та земля, де він відкрив копальню.

Шейн старанно ознайомився з усім і запевняв, що раз угоду на оренду землі складено на десять років, а протесту протягом установленого законом терміну не подано, раз виділ землі під копальню затвердили і Гірниче Управління Півдня Росії і Гірничий Департамент, значить, справа Генрихова пропала. Та коли це й так, то все ж до кінця угоди лише п'ять років, чи варто ж на п'ять років будувати лікарню, капітальні помешкання робітникам і т. д. Протягом цих п'яти років у Густава Едуардовича є думка зібрати що-змога більший капітал. Нехай це буде хижацьке господарювання, нехай він порушує закони про те, як правильно розробляти вугілля, нехай потерплять робітники, поки Густав Едуардович у колодочки вб'ється.

— Ні, я не можу. Ніяк не можна. — говорить Найман Руденкові. — Змарнувати такий день — це злочинство. Я ніколи не дозволю ніякого свята. Хай собі селяни святкують. А що нашим робітникам до рогачівського свята.

— Але ж, Густав Едуардовичу, це небезпечна гра. Ви подивіться, скільки їх уже зібралось за бараками та виглядає рогачівців з охрестами. Я запевняю вас, що всі переп'ються й на зміну не вийдуть. Так зробіть же краще ви самі це свято, і робітництво буде вдячне.

— Ні за що! Ні за що Годі. Я вже й так багато роблю; артільщиків повиганяв і тепер більшість працює від контори, завів сьомигодинні упряжки.

— В штоку й сім не можна працювати, — перебив Руденко.

— Ні, пане, штейгере. Годі. Зараз починайте наряд.

Руденко вагається. Він розуміє Густава Едуардовича. Але з другого боку — записка від Марка в боковій кишені наче аж пече й нагадує про страйк. Послати в копальню цю зміну він може, але хто-ж натомившись та брудний піде до рогачівців, хто ж читатиме прокламації, що їх уже сьогодні принесли Руденкові від Соколова. А в прокламаціях усе — і вимога збудувати лікарню та нові балагани, і вимога на добру воду. Навіть, це вже Марко від себе додав, — про санітарний стан на копальні.

— Гаразд, — говорить штейгер. — Я піду, але за наслідки не ручусь. Якщо вийде 50%, то й добре. — Штейгер круто повертається і виходить від Наймана.

— П'ятьдесят відсотків. Серед буденного дня п'ятьдесят відсотків вийдуть на роботу! Що-ж робити? Штрафувати? Даремно. Цим справи не полагодиш. П'ятьдесят відсотків будуть пити. А напившись, лятимуть та клястимуть свою долю й роботу, і Густава Едуардовича. Ну, що ж хай кленуть. Але яке мають право вони, цей всеросійський збрід, що більшість із них заробляє лише на те, щоб прожити, — ставити інші вимоги? Нащо їм капітальні балагани, коли на жнива більшість із них помандрує додому, та навряд чи й повернуться? А підрядчиків немає. Доведеться знову кланятись Цапкові, щоб їхав десь збирав, або збільшити заробітки та переманити від Діберса, як це він і робив кожного літа... Але ж і Діберс лисиця, іще тому три місяці допитувався про стан копальні в Густава Едуардовича. О, Найман знає, чого цікавиться Діберс! — Він боїться, що Найман поширить розробітки на південь та почне прибирати до рук землю Віри Павловни.

Задзвонив телефон. Густав Едуардович напружено слухає і де-далі очі стають йому ширші. — Ага, говорить Луїза Діберсова. Вона приїде сюди. Що ж дуже добре. Але з нею приїде й батько. Батько цікавиться його справами. Гаразд, він ждатиме. Густавові Едуардовичу дуже приємно що пан директор великого акційного товариства цікавиться його справами.

Найман кладе трубку телефону і нервово ходить по кабінеті. — Гм, так, так. Діберс приїде до нього. Чого доброго, ще захоче спуститися в копальню. Та й спуститься. Густавові незручно-ж буде не задовольнити прохання короля акційного товариства „Західно-Донецьке Вугілля“.

Телефон знову задзвонив. Хто-ж це? Юрий Петрович Шеїн. Що? Треба влаштувати мітинг? Патріотичну маніфестацію? Яка дурниця! Кому? Для кого це потрібно? Ага, організувати громадську опінію ради оборони вітчизни.

— Гаразд. Я визнаю, що така маніфестація потрібна, але чому ж серед буденного дня. І перед ким маніфестувати? Відривати людей від роботи і йти в степ. Може-б одклали до неділі? — кричить Густав Едуардович у телефонну трубку. А очі ще більше здивовані:

— Що? Рогачівці на землі Густава Едуардовича справляють ювілей? І Шеїн про це вже знає! Дивно, дивно. Ну, коли так, то Густав Едуардович згоджується.

— Це навіть прекрасно,— виходячи із свого будинку і позираючи на сонце, говорить собі Густав Едуардович. Не буде роботи, Діберс братиме участь у маніфестації і не полізе в копальню. Чорт його бери, хай пропаде дві зміни робочого дня, але зате він не викрие промислового секрету в Наймана. Треба тільки поспішати, бо гудок програв уже із чверть години і штейгер може послати зміну.

За бараками де-далі більшає робітників. Всі стають навшпиньки й дивляться в бік рогачівської межі. Підлітки вже встигли збігати туди і сповістити, що рогачівці йдуть. А вони справді наближаються. Ось із-за зеленого жита замайоріли корогви. Блищать на них китиці та галуни, а вони злегка коливаючись, ніби випливають на зелених хвилях. За корогвами із зелени виринають людські голови і урочисто вся громада пливе до цілини. За бараки висунуло все селище. Поміж робітниками вештається дівтора, маячать де-не-де постати жінок і всі поволі йдуть назустріч рогачівцям. Та раптом уся шахтарська маса зупинилась. Голоси рогачівської півчої, що ледве чутко доносяться на копальню, перериває високим густим голосом гудок.

— На наряд!

— На наряд! — глухо пройшло по натовпу.

— Який там наряд? Хто на нього піде ради свята? — гудуть одні.

— Людям свято, а нам чорт роботи надав, — бубонять інші.

А гудок гуде та й гуде. Довго, протяжно і загрозливо. Його могутній голос, його владний заклик повертає навіть тих, що вже далеко зайшли на цілину.

Кілька хвилин — і більшість шахтарської людности з покірливо похиленими головами іде до нарядної, не маючи сили протестувати проти довгого й могутнього поклику копальневого гудка.

Через кілька хвилин після гудка Руденко вийшов із контори і зустрівся з Сидоровим. Той таємниче йому підморгнув і, сказав:

— Павлуша приїхав. Велів зараз забігти. Він у тій самій маленькій кімнатці, на другім поверсі.

— Та коли ж його забігати, зараз наряд! Ти теж іди туди...

— Так ото ж я піду, скажи, що там кому робити, а сам зайди до нього. Казав невідкладна справа.

— Ну, йди. Я зараз повернуся. — І Руденко швидко попростував до корчми Зільберовського.

Павло Дмитренко приїхав із Луганського. Час від часу він наїздить сюди, як „представник від Царицинської фірми пароплавства“ купувати вугілля на Наймановій копальні. Але це його офіційне лице. Вугілля він таки купує, хоч тут купувати йому й не так уже вигідно, бо на сході Донбасу його можна купити значно дешевше, ніж у Наймана. Тут він уже був кілька разів. І до цього чомусь ніхто не дивувався, що візити „агента царицинської фірми“ припадали якраз на той час, як лікар Соколов оглядав робітників. Так само ніхто не помітив, що вже двічі рівно через півтора тижні по тому, як відїздить Дмитренко, на копальні з'являлися прокламації соціал-демократів. До цього часу ніхто такої закономірности не помічав.

Коло самої корчми Зільберовського до штейгера привітався Борис Квітченко, що поспішав на наряда.

— А ну, почекай, — зупинив його штейгер. — Ти зараз на наряда?

— На наряда. Трохи спізнився. — І Квітченко винувато поглянув синіми очима на штейгера.

— Нічого. Погуляй хвилинку в корчмі, а я зараз вийду. — І штейгер побіг східцями нагору.

— Кажі швиденько, чого приїхав і що нове, бо зараз у мене наряд — підганяв штейгер Дмитренка.

— Та справа, здається, ясна. По-перше, ви мусили виготовити першотравневі прокламації, а по-друге, я приїхав вас попередити про ваш неминучу невдачу.

— Невдачу? — і Руденко зблід. — Як, невже нас зрадили? Хто б же це міг?

— Вас іще зовсім не викрито, але це може буде. Хто у вас є на копальні новий із службовців?

— У нас нових?.. — Руденко потер чоло... — Бухгальтер або, як його зве Зільберовський, „комерційний директор“ копальні, — Сукачов.

— Отож мені з тим Сукачовим зараз доведеться вести комерцію, і що він мене засипле — це факт. За мною підуть нитки, так стережіться, щоб вони не дійшли до вашого клубочка.

— Я щось не дуже розумію тебе. Кажі швидше та ясніше. Про які це нитки та клубочки ти кажеш. — І Руденко, як хлопчик, винувато кліпа очима.

— Отже, коротко, — вже зовсім тихо почав Дмитренко. — Та сідай, чого ти стовбичиш. Що вже злякався? Ех, ви конспіратори!

Руденкові трусились коліна. Він нераз бачив, як „виймали“ на копальнях „злочинний елемент“, як часом гнали гуртами заарештованих і провадили на Бахмут. А часом поодинокі особи зникали зовсім таємно, і ніхто не знав, де вони поділися і що з ними сталося. По спині в штейгера бігали мурашки, і тільки Дмитренко спокій урівноважує переляканого. А цей говорить так просто, ніби йому зовсім байдуже, чи „виймуть“, чи не „виймуть“ його з Найманової копальні.

— Я тут примушений буду сидіти днів зо три. Там у нас величезні труси, шукатимуть запальних друкарень і гектографів. Отже, я маю приїхати 28 квітня. Ти мусиш: завжди держати наготові пару коней, щоб уночі мене одвезти на Геренаш, потім нікому ні слова не говорити, якщо мене заарештують і почнеться слідство. А що ви думаєте про перше травня?

— Ми збиралися робити масовку, але навряд, щоб хто пішов. У нас же ані лісу поблизу, ані якого іншого сховища. Кругом голий степ. Єдина Осаулова балка тепер кишить людом, садять картоплі та баштани рогачівці.

У двері хтось постукав.

— Хто там? — І Руденко швидко розкрив портфеля, розкидаючи по столі папери з штампом царицинської пароплавної фірми.

— Кирило Панасович тут? — почувся голос Сидорова.

— Заходь, — радісно впустив Сидорова Руденко. — А ми вже зовсім злякались.

— Наряда одмінено, сьогодні не робимо.

— Чому? Хто звелів? — підвів плечі штейгер.

— Сам господар наказав оголосити всім збиратися, буде молебінь.

— Що за знак! Та ж сьогодні мобелінь у рогачівців. Там і царину святять.

— Отуди ж і ми підемо.

— Сідай, Миколо Михайловичу, — показав Дмитренко на стільця. А коли Сидоров сів, Дмитренко причинив двері і вже зовсім тихо почав. — Ну, а тепер, хлопці, швиденько, бо виходить, що події нас випереджають. На сьогодні ж ми готувались улаштувати страйк, а раз таке, то

страйкувати не треба, а використаємо лише нагоду. Гершотравневі прокламації розкидати сьогодні підчас молебню, стежити, щоб не виникло сійки між шахтарями та рогачівцями. Шкода, що з економії нікого не буде. Скільки разів я вже казав тому Соколову облишити отих миршавих дворянок та поповичів, чорт із ними. А тепер — гайда на роботу.

— Стривай, — вернувся вже з дверей Руденко. — А Миколу Михайловича ти попередив? Якщо в разі тебе відди „виймуть“, так щоб він...

— Що він? Миколі Михайловичу це не вперше. Я тільки дивуюсь, як досі його самого не вийняли!

Копальня й робітниче селище метушились. Ніколи ще не було такої події, як сьогодні. Де ж пак: молебінь біля самісінької копальні, і стільки люду. До обід невеличкий шматок цілини хвилювався морем непокритих чуприн, барвистих хусток, спідниць. Чорні, сині та рябі чумарки змішались з сатиновими святковими сорочками шахтарів, а все це вкупі ворухилось, гуло. Калузький діалект переплутувався з слобожанським, повільну мову степовика перебивала швидка говірка греків, татар. Навіть китайці попадалися серед різнобарвної шахтарської юрби. Але раптом натовп затихає. Усі голови повертаються до Найманової копальні і все море людности розходитьсЯ на два боки, а посередині немов шлях.

Від копальні по цілині рухається ціла процесія. Двоє дітей - дівчаток, одягнені в біленькі платтячка, несуть величезний вінок. За ними — два робітники з величезним портретом Миколи II, а за портретом Найман, Діберс, повірений Шеїн, пристав Строчановський, кілька жінок і чоловіків — артистів із народного геренашівського дому. Діти ступають дрібно, а вся процесія тихо й спокійно посувається далі, прямо до аналою, де стоїть серед півчої та рогачівських господарів о. Калістрат. Усі завмерли, чоловіки скидають шапки і побожно хрестяться, старі кланяються мало не до землі. Навіть дівчата, що нишпорили поміж ногами в старших та верещала, зараз притихла.

Недалеко від аналою стоять школярі, а поперед них Ганна Петровна Василевська і вчитель Саєнко. Саєнко керує дитячим хором, стукає по великому пальцю лівої руки і тулить до зубів ручку камертона. Обличчя йому заклопотане, очі тривожно бігають по дівчатах і він що - разу поглядає на о. Калістрата, чекаючи знаку.

Василевська нахилила голову і нервово мнен в руках хусточку. По той бік майданчику, що утворився біля аналою, стоїть лікар Соколов і, переступаючи з ноги на ногу, гнен в руках паличку. Василевська боязко піднімає очі від Маркових рук, їй соромно зустрітисЯ очима, але їй цікаво, що в нього зараз в очах? Що ближче посувається процесія, то дужче гнеться паличка в руках Соколова. Ось Василевська підводить очі вище і з під вій уже їй видно манішку Соколова і край підборіддя. Воно не дрижить. Губи міцно стулені, але кінчики м'яких руських вус злегка тримтять. Василевська знає, що це значить, а тому й боїться поглянути у вічі. Та цікаво, що там, у Маркових очах: чи свідомість свого власного безсилля в змаганні з царатом, чи зневага до одних сотень покірливих рабів царя й капіталу, що без шапок похилили голови перед розмальованим рудобородим куміром в аксельбантах і офіцерських еполетах, чи зневага до цієї купки ліцемірів, франко - бельгійсько - німецького капіталу, що серед підлиз - конторщиків побожно виступають за портретом руського царя? Нарешті, Ганна Петровна наважилась, піднесла очі вище і похитнулась назад.

Соколов дивиться просто на неї, а в очах стільки ніжності. Вони ніби звогнені сльозою. Василевській так хочеться підійти до Марка, взяти його голову в свої руки і сказати так тихо, ледве чутно:

— Бідний мій товаришу, який же ти наївний романтик, що гориш сам і палиш іншого заради абстрактної ідеї! Що їм усім, що заради них ти довгими зимовими вечорами перечитуєш, побожно розрізаючи запальні брошури, що ради їхнього добробуту ти працюєш ночами в холоднім льоху своєї лікарні і до десятого поту качаєш вальком по стеклографі, готуючи прокламації?

Василевська почуває, як щось поволі ніби шнуром стягує їй горло і стає тяжко дихати, а з під грудей щось лоскотно підкочується, б'є в лице і в очах ніби туман. Невже вона заплаче? Якусь мить вона нічого перед собою не бачить і кладе хустку на вогкі очі, але в цю ж мить дитячий хор разом із півчою дзвінко вдарили:

„— Слався, слався, наш руський царь.

Господом данний нам царь-государь“.

А коли Василевська відняла від очей хустку, навколо всі впали ниць. Вона аж злякалась: ставати чи не ставати їй собі навколішки? А де ж Марко? А він уже стоїть на колінах, міцно стиснувши круглу головку кизилевої палки. Василевська швидко падає навколішки і побожно дивиться, як Маркова палка глибше вгрузає в зелену цілину. Але ось його заступила процесія. Василевська опускає очі, а перед нею проходить сила людських ніг. Насамперед одягнені в лаковані черевики чоловічі, за ними шелестять довгі спідниці дам, а потім пішли ноги простих людей у чоботях, вичищених і брудних, у личаках і зовсім босі.

Хор замовк, і з шелестом та побожним шепотом уся людська маса підводиться на ноги. О. Калістрат починає молебінь.

Кілька разів о. Калістрат вигукував над похиленою юрбою. Кілька разів півча ревля „подай господи“, „тебе господи“. А коли після гучного „многія лета“ батюшка починає казання, всі знову стають навколішки, а над усіма лунає його урочистий голос:

— Велика хмара насунула зі сходу на православну руську землю. Маленька азіатська державка бундючно вихваляючись своєю культурою, запозиченою від Європи, по-зłodійському напала на нашу мирну державу. Уже кілька місяців, як ллється кров хоробрих вояків руського царя, захищаючи вітчизну та свого богохранимого монарха. Добре серце нашого государя обливається кров'ю за своїх підданих, а велику вітчизну, як шашель, точить жовтолиций діавол сходу...

Гучно лунає голос о. Калістрата. По натовпу проходить хвиля тяжких зітхань, сопуть носами, втирають сльози і низько припадають матері, благаяючи бога допомогти воякам на Далекому Сході. Навіть сонце, що високо піднеслося і до цього ясно сяло з синього неба, сховалося за хмарку.

А о. Калістрат усе говорить, закликаючи православних допомогти вітчизні. І чують православні з уст о. Калістрата, як уся руська земля обурилася проти злого вчинку жовтого діавола східного, як понесли православні свої офіри на захист вітчизни, як даровано на війну від дворянських кас сотні тисяч карбованців: як петербурзькі та московські купці викидали по півмільйона на руських салдатиків; як фабрикант Терещенко подарував десять тисяч пудів цукру, а французька фірма п'ятьсот пляшок шампанського: як професор Русанов збирає гроші на тютюнець, а селяни на ст. Ртищево зносили бублики, хліб, яйця, пироги, сорочки, рушники, панчохи та рукавиці: як варшавські салдатики урізали собі пайок на допомогу своїм братам на сході...

— Сколихнулася руська земля, — вигукує після всього о. Калістрат, — допомагаймо ж православні, і ми, бо не зубожіє рука того, хто дає. Все

православне руське воїнство і його проводарі— православний руський цар скаже своє найвище „спасибі“.

Коли закінчив о. Калістрат, усі заворушилися. Пигуля стає на найближчого воза, душ із вісім парубків підкочують бричку до о. Калістрата, а Свиненко вигукує:

— Жертуйте, православні, жертуйте!— І дзвонить у церковного дзвоника.

Старшина вигукує, а староста Пигуля приймає усе, що подавали і складає у бричку.

— Гаврило Лукич Діберс жертвує на війну півтораста карбованців!

— Густав Едуардович Найман п'ятьдесять карбованців,— вигукував Свиненко.

А люди товпляться навколо, вивертають калитки та гаманці і передають через руки мідяки й срібні монети, що купують у новому возі.

Раптом усі притихли. Розпихаючи натовп, до возу прямує кучерявий Яшка Зільберовський. Свиненко перестає вигукувати,— закам'янів. Йому перекосило рота і, здається, ось-ось він плигне з воза і розірве цього сміливого рогачівського торговця. Пигуля кричить людям і люди розступаються. О. Калістрат смикає свою сиву бороду, а Яшка наближається до воза і подає Пигулі пачку асигнацій.

— Яків Борисович Зільберовський жертвує на війну двіста карбованців!— вигукує замість Свиненка Пигуля.

По натовпі пройшло

— Двіста карбованців!

— Двіста пожертвував!?

— Яшка пожертвував???

Шелест переходить у гомін, навколо воза купчиться усе більше люду, а Пигуля, піднявши вгору праву руку, вимахує над усіма пачкою кредиток і кричить:

— Жертуйте, православні, жертуйте!

Ще ніколи ніхто з рогачівців не пам'ятає такого гульбища, як сьогодні. Вже смеркало, а додому ще ніхто не збирався йти. В усіх трьох величезних шатрах ревом ревли п'яні голоси, а за шатрами грали музики, шахтарські гармошки конкурували з сільськими скрипками та бубнами.

Пиво, що його привіз Зільберовський, уже давно повипивали і вчорашні слухачі лекції лікаря Соколова цілими кухлями дудлили горілку. А її підносили та й підносили з невичерпного джерела— корчми Зільберовського.

Стемніло вже зовсім і рештки п'яної юрби посунули до корчми.

З жінок залишилися тільки сестрички. П'яні, похитуючись, вони йшли серед не менш п'яних шахтарів. Біла Христина спідниця була вся в плямах від брудних рук шахтарні. З інших жінок тільки „хазяйки“ поїхали додому. А решта, п'яні розлізлися по цілині і довго ще у вечірній темряві чулися зойки й крики співи й регіт, перемішуючись із дванадцяти-поверховими шахтарськими матюхами.

Лампа злегка кліпає, а самовар кілька раз востаннє жалібно-тоненько пропищав і замовк.

— Ні, це щось фатальне. Ми б'ємося головою об мур,— і Василевська неміжно опускається на ліжку.

Лікар Соколов стоїть коло відчиненого вікна, а Дмитренко допива вже третю склянку.

— Оце ви вже й голови похилили? Шкода, шкода! А все слабодух народники, незагартовані товариші, не бачили ще справжньої роботи.

— Ні, становище не важне, ти таки мусиш погодитися, що сьогоднішній намір не вдався. Справді бо: хотіли влаштувати страйк, а вийшла патріотична маніфестація. Де ж тут масові виступи пролетаріату де колони страйкарів, що пішли б як комунари на барикади?!

— Покиньте, товариші розмови про бучні крикливі маніфестації! Чорну буденну роботу проробіть. Ви думаете з сьогоднішнього молебня не можна справжньому соціалістові скористатися? На завтра всюди будуть розмови про молебен. Ото ж сьогодні не поспимо і розкидаймо писані посянення. Я зараз накидаю коротенькі тези до прокламації.

ПАМ'ЯТИ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

М. Хмарка

Іду, дивлюсь: повітря, наче скло,
Співучим морем хвилить хвилі жито.
Проміння сонця — злото дивних літер —
І мрійним сном овіяне село.

А в серці спогад — неспокійний птах —
Ото ж вони — малюнки „Intermezzo“,
Безмежний степ і пісня з неба ллється,
Мов тінь чиясь блукає по ланах...

А там, за обрієм — нове село,
Де в хаті радіо співа концерти,
І трактори, працюючи уперто,
Мережать поля оксамитне тло.

А в серці біль, а в серці квітне сум:—
Вже не горить життя його багате,
Він не діждав весни нового свята,
Він не діждав жаданого часу.